

THE CULTURAL AND HISTORICAL BACKGROUND
OF THE TALE OF PRINCE IHOR'S CAMPAIGN
by Stephan Pazderko, B.A.

OTTAWA, CANADA, 1954

UMI Number: DC54013

INFORMATION TO USERS

The quality of this reproduction is dependent upon the quality of the copy submitted. Broken or indistinct print, colored or poor quality illustrations and photographs, print bleed-through, substandard margins, and improper alignment can adversely affect reproduction.

In the unlikely event that the author did not send a complete manuscript and there are missing pages, these will be noted. Also, if unauthorized copyright material had to be removed, a note will indicate the deletion.

UMI[®]

UMI Microform DC54013
Copyright 2011 by ProQuest LLC
All rights reserved. This microform edition is protected against
unauthorized copying under Title 17, United States Code.

ProQuest LLC
789 East Eisenhower Parkway
P.O. Box 1346
Ann Arbor, MI 48106-1346

ПОДЯКА

При опрацьованні цієї тези допомагали мені порадами й вказівками :Др.Константин Біда,Др.Володимир Кей, за що складаю їм щиру подяку.

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ ТВО "СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИ"

Степан Паздерко, абс. філософії

Ця праця предложена філософічному Виділові
Оттавського Університету з метою досягнути титул ма-
гістра філософії.

ОТТАВА, КАНАДА, 1954

ЗМІСТ

Розділ	Сторінка
Вступ	I-IV
I.- "Слово о полку Ігореві"-літературна пам'ятка Київської Русі	1-12
II.- Культура Київської Русі :	
а/ Київ-культурний центр Київської Русі XII-го століття	13-21
б/ Старо-українські літературні прикмети в "Слові о полку Ігореві"	22-40
III.- Історичне твір "Слова о полку Ігореві".....	41-65
IV.- Половці * Русь	66-87
Висновки	88- 92
Бібліографія	93-95
Резюме в англійській мові	96-103

У році 1795-му граф Олексій Мусін-Пушкін, оберпрокурор св.Синоду, великий любитель старовини, відкрив рукопис поетичного твору з XII-го століття : "Слово о полку Ігореві, Ігоря сина Святъславля, внука Ольгова". "Слово о полку Ігореві" своїм сильним змістом, а передусім мистецьким оформленням відразу виявилось серед надто сірої давнини нашої літератури білим круком і як таке набрало між ученими значення всеслов'янського, а згодом всесвітнього. Неоцінений рукопис заінтересував передусім російських і українських знатоків старовини, які завдяки невпинним розшукам і студіям доказали, що це справді оригінальна пам'ятка XII-го століття. Однак появлялися часті голоси й таких дослідників, які, вивчаючи "Слово о полку Ігореві", почали сумніватися в його автентичність; повставали думки, що "Слово о полку Ігореві" було написане під впливом літературних творів середньовіяного Заходу. З уваги на те, що наукова інтерпретація джерел до вивчення "Слова о полку Ігореві", передусім у культурно-історичному аспекті, сьогодні далеко пішла наперед, студії над тим твором і далі є актуальні.

Моя праця, як вже сама назва: "Історично-культурне тло "Слова о полку Ігореві" "вказує, ставть собі за завдання за найновішими джерелами подати читачеві об'єктивний культурно-історичний коментар. У своїй праці старався я взяти до уваги ті культурно-історичні події Київської Русі, які всеціло

промовляють за тим, що "Слово о полку Ігореві" є твором старо-українським, у поетичній побудові високо мистецьким і оригінальним, зразком дружинної поезії княжих часів, вершом багатой і різноманітної літератури Київської Літературної Школи, і відповідником великих епічних творів романсько-германського світу, а не продуктом їхніх впливів.

Вихідною точкою для основних розділів праці є перший розділ, в якому після проаналізування думок найбільших поетів та після підсумовання праць літературо-, мово-, археолого-знавців, істориків і інших учених доказано, що студії над "Словом о полку Ігореві" у їхньому культурно-історичному аспекті є підставові, бо цей твір нашого минулого сильно відбиває культурні й історичні події Київської Русі XI-го й XII-го століття.

Тема другого розділу - це первні культурного розвитку Київської Русі, яких безпосередне й посередне відбиття находимо в "Слові о полку Ігореві". Так на полі культури матеріальної, як і духової Київ стояв у центрі, на що так багато доказів у "Слові о полку Ігореві". Наведення порівняння поетичних засобів "Слова о полку Ігореві" з літературними творами XII-го століття говорить про сильний зв'язок твору з правилами літературної творчості Київської Русі.

Третій розділ праці подає характеристику руських князів і історичні обставини Ігорєвого походу на половців у році 1185-му на підставі літописів. Переведення точної паралелі

історичних подій, що їх бачимо в "Слові о полку Ігореві", з тими, про які знаємо з літописів, має на меті доказати, що "Слово" — це немов старинний мозаїковий образ, який входить у ті рамки, що ними є старо-українські літописи, перші й найвірніші свідки нашого минулого.

Найновіші історичні інтерпретації середньовічних подій говорять про високу культуру Сходу, з яким Київська Русь від початку свого державного існування стояла у близьких зносинах. У Багдаді, осередку магометанського світу, столиці каліфів, постійно перебували руські купці; починаючи з VIII-го століття, стрічаємо арабські й туркестанські монети у Києві; через Чернігів, Путивль, Курськ до Дону, Волги провадив постійний торговельний шлях до Азії; напів грецька Тмуторокань була руським княжим уділом і становила перехід до сусідних кавказьких народів/Касогів, Ясів, Обезів/, до Грузії, Вірменії, Персії й далше до країв і народів, що мали значну культуру й літературу. Ще частіші, різноманітні зносини були з половцями, які через два століття були постійними сусідами Київської Русі. Вище наведені географічно-історичні чинники зумовляли після довгого процесу трансформування виміну обопільних, культурних впливів, про які так докладно говорять найновіші археологічні розкопки, мовознавчі студії над орієнтальними мовами, як і теж нові докази про високий рівень поезії і музики. Послідовність в уживанні східної лексики, сліди

східної поетичної образотворчості, як і теж історичні постаті й події Землі Половецької становлять складову частину "Слова о полку Ігореві".

Загальний висновок студії вказує, що "Слово о полку Ігореві" точно й вірно відбиває багато історичних подій й відповідає тому високому культурному рівню, на якому була Київська Русь XI-го й XII-го століття.

"СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІ"-ЛІТЕРАТУРНА ПАМ'ЯТКА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Намагаючись впровадити читача до основних розділів моєї праці, я зупинюся у цьому розділі над оглядом важливіших праць про "Слово о полку Ігореві" як літературного пам'ятника Київської Русі XII століття, які появилися від відкриття аж до сьогодні. Зосереджуючи свої думки над головним завданням праці - дати культурно-історичний коментар до "Слова", або порівняльною аналізом тексту твору з культурно-історичною документацією XII ст. вказати на автентичність і старо-український характер "Слова"-я старався взяти до уваги ті праці, які говорять про важливість проблеми, що в'яжуться з культурно-історичним тлом твору. Навівши думки найбільших поетів, зробивши підсумок висновків літературознавців, лінгвістів, археологів та істориків, торкнувшись острої полеміки щодо автентичности твору, я прийшов до висновку, що студії над "Словом о полку Ігореві" в історично-культурному аспекті є фундаментальні. Зіставлення праць, що всеціло зумовляють потребу нарису культурно-історичного тла твору для того, щоб врятувати його від поняття фальсифікату, а підкреслити його старо-українську оригінальність, буде отже вихідною точкою для наступних основних розділів; воно теж дасть читачеві нагоду зорієнтуватися у наукових дослідках над "Словом" у його культурно-історичному освітленні.

Богдан Лепкий, підкреслюючи поетичну вартість "Слова о полку Ігореві", прирівнює його до найкращих творів Тараса

Шевченка такими словами: "Велику силу має "Слово о полку Ігореві"-силу зворушувати народну совість,міць розсвітлювати темряву й ніякий інший твір нашої літератури,крім деяких Шевченкових,такої сили не має"¹.Для нас,безперечно,цікаво знати,який відгук знаходило "Слово о полку Ігореві" у самого Шевченка.Отже Шевченко відчув і зрозумів старинного духа твору,про що свідчать його незрівнані переклади на нову українську літературну мову.

Російський поет Пушкін захоплювався "духом древности",який віє з кожної стрічки твору.Він пише:"Кто из наших писателей в XVIII веке мог иметь на то довольно таланта?Карамзин?Но Карамзин не поет.Прочие не имели все столько поэзии,сколько находится оной в плане ея,описании битвы и бегства"².

Знаменні слова у захист "Слова о полку Ігореві" як автентичного твору Київської Русі висказав і другий російський літературний критик В.Г.Бєлінський³.Він безсумнівно признає "Слово о полку Ігореві" пам'яткою старо-українською, яка вміло відбиває поетичну й людську духовість давньої України,воно наскрізь історичне-поетичне,мова "Слова" мистецько оформлена й багата.

1.Богдан Лелкий,Слово о полку Ігореві,ст.1.

2.В.Д.Кузьміна,"Слово о полку Ігореві" как памятник мировой литературы,ст.27.

3.П.Владиміров,Критика и Библиография,ст.94.

"СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІ" - ЛІТЕРАТУРНА ПАМ'ЯТКА КИЇВСЬКОЇ РУСИ 3

Польський поет А. Міцкевіч присвятив цілу лекцію "Слову о полку Ігореві" в час його університетських викладів у Парижі¹. Міцкевіч вказав на сильні всеслав'янські елементи твору, тому то нашим твором всі слов'янські народи захоплюються. Згадати треба, що Міцкевіч ясно схарактеризував "Слово о полку Ігореві" як твір оригінальний, далекий від впливів старо-грецької епопеї й норманських заг, зокрема, коли взяти до уваги його поезію, яка є наскрізь реалістична. Й в'яжеться сильно з елементами світу природи. Міцкевіч звертає увагу на пластичність стилю, який є притаманний слав'янській поезії у протиставленні до різних скандинавських поем і до тяжкого, пересадно витонченого грецького стилю з його нереальними сюжетами.

Рівночасно багато вчених почали вивчати "Слово о полку Ігореві", яке для одних виявилось відразу неоціненим твором давнини нашої літератури, в інших знову воно викликало підозріння плягіяту, зокрема, коли оригінальний рукопис згорів під час пожежі Москви в 1812 році. Одначе авторитет перших скептиків сильно захитався, коли К. Калайдович знайшов на Апостолі з 1307 року запис, який дослівно відповідає деяким місцям "Слова о полку Ігореві"². Теж Тимковський підтвердив автентичність "Слова о полку Ігореві", відкривши "Задонщину", поетичне оповідання, написане під великим впливом "Слова", і від цього часу

1. В. Д. Кузьміна, ст. 8.

2. П. Владиміров, ст. 84: "при сих князѣхъ, котори и вѣщи скоротишася члѣвкъ".

"СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІ"—ЛІТЕРАТУРНА ПАМ'ЯТКА КИЇВСЬКОЇ РУСИ 4

почалося глибше й пильніше вивчення твору. Належне місце "Слову о полку Ігореві" в старо-українській літературі визначив М.А.Максимович своїми фундаментальними працями. Максимович, який посвятив три десятки літ для студій над "Словом", виказався добрим знавцем народної поезії-словесности Київської Русі. Він вперше вказав на поетичне споріднення "Слова" з українськими народними піснями, думами й віршованими формами народної поезії, що так ярко відбиваються у ритміці твору. Максимович розглядає "Слово о полку Ігореві" як пам'ятник наскрізь оригінальний, зразок старо-української поезії, твір, який відбиває багато історичних проблем часу Київської Держави, твір, з якого віс глибокою любов'ю до рідної землі, повний старих, питомих нашим предкам до-християнських вірувань. Головну увагу звернув Максимович на народно-поетичну символіку світу звіринного, яка майже домінує в поетичному оформленні твору. Щодо мовного укладу, Максимович доказав, що мова твору - це ще старо-церковнослов'янська в своїй основі, одна-че вже під дуже сильними впливами первнів мови народної. Мова "Слова о полку Ігореві" нагадує мову Нестора, Мономаха, Київського і Волинського літопису. Студії Максимовича заторкають теж і ритмічний уклад твору, вони промовляють за тим, що ритміка "Слова" є споріднена з українськими думами. Підсумовуючи висліди наукових праць Максимовича, треба відмітити, що "Слово о полку Ігореві" можна лише вивчати разом з другими творами того часу на тлі високого культурного рівня і того історичного

призначення, в якому опинилася тодішня Київська Русь. Авторитет Максимовича відносно "Слова" оцінили найвизначніші науковці й поети. Е. В. Барсов так висловився про Максимовича:

Нам пришлось видеть, -каким одушевлением и каким огнем, уже в глубокой старости, озарялся взор Максимовича, когда заходила с ним речь о "Слове"; казалось, вместе с ним воплощалась в его душе вся Киевская Русь; казалось, всего минуту он молодел и горел пылом юного сердца"¹.

Високу вартість праць Максимовича оцінили вповні теж і поети: Пушкін і Міцкевіч. Пушкін користувався у своїх студіях глибокими працями Максимовича. Пушкін теж порівнює "Слово" з українськими піснями й зовсім згідний з Максимовичем щодо історичного тла твору. Міцкевіч у своїх університетських викладах про "Слово о полку Ігореві" пішов слідами Максимовича, звернувши увагу на всеслав'янські елементи твору. Проблема слов'янської основи твору дала початок новим студіям, що доказала приналежність "Слова" до почви суто слов'янської, точніше старо-української з її багатю народною поезією.

Питанням всеслав'янських первнів "Слова о полку Ігореві" занималися В. Ф. Мюллер і Н. Ф. Сумцов². Мюллер намагався знайти паралелю між плачем Ярославни, а болгарськими народними піснями. Сумцов знова бачив спільні риси у "Слові" і у сербохорватських бугарштицях. В. Д. Кузьміна, цитуючи Сумцова³, порівнює плач Ярославни з піснею "Тужба Вилслава Сенянина", де теж

¹ В. В. Данилов, М. А. Максимович в работе над "Слово о полку Игореве" ст. 283.

² В. Д. Кузьміна, "Слово о полку Игореве" как памятник мировой литературы, ст. 9.

³ В. Д. Кузьміна, ст. 9.

находиться мотив звернення до вітру.Згодом такі поетичні фрази як "Весел буди Господару и весела ти дружино, наш господару!" дуже близькі словам закінченням "Слова".Другу чітку паралелю знаходить Сумцов між поетичною формою сербської пісні "Кони су ти оседлани", а словами князя Всеволода "Мои кони ти готови оседлани у Курська напереді"¹.Вище наведені паралелі доказують, що автор "Слова" брав поетичні образи широко розвиненої нашої народної поезії, яка сильно в'яжеться поетичною символікою, поетичними образами і взагалі поетичними засобами других слов'янських народів.

Подавши частину літературного огляду, на основі якого бачимо глибокий слов'янський характер твору, торкнемося праць, які домагалися довести повну залежність "Слова" від чужих впливів.І так В.В.Каллаш² порівнює "Слово" з "Піснею про Роланда".Розглядаючи проблему зв'язків "Слова о полку Ігореві" зі західною середньовічною поезією, Каллаш доводить, що оба поетичні твори виростили з почви народної поезії, змальовують подібні історичні події, а коли йдеться про поетичну композицію, тоді видно, що вони були продуктом книжної поезії з її питомими лицарсько-дружинними сюжетами.Стаття Каллаша викликала новий напрям в студіях над "Словом о полку Ігореві".Н.П.Дашкевич³ вважає ліричні елементи твору за продукт впливу Заходу.

1.С.Гординський, Слово о полку Ігореві, "Київ", 1950, ст.25

2.В.Д.Кузьміна, "Слово о полку Игореве" как памятник мировой литературы, ст.9.

3.В.Д.Кузьміна, ст.12.

Погодін¹ знову доказує залежність "Слова о полку Ігореві" від скандинавських заг. Праці тих вчених зустрілися з прихильністю німецького наукового світу. Р.Абіхт вважає "Слово о полку Ігореві" твором написаним під впливом скандинавських поетів-скальдів, які перебували в Києві в XI ст. Подібну залежність "Слова о полку Ігореві" від чужих впливів, візантійського, болгарського, а передусім старо-норманського доказує А.Лютер.² Думки німецьких вчених суперечать внескам поета і літературного критика Міцкевича, якого авторитет у студіях о "Слові о полку Ігореві" зокрема сьогодні, коли твір признано старо-українським, є належно оцінений у науковому світі. Порівнюючи "Слово о полку Ігореві" зі загами, Міцкевич підкреслив оригінальність твору, на що вказує його реалістичний характер у протиставленні до північних заг, які повні драстичних контурів холодної півночі³. Теж і французький славіст А.Рамбо годиться з думкою Міцкевича, що "Слово о полку Ігореві" є твором наскрізь оригінальним; він теж звернув увагу на тісний зв'язок реалістичного світу з силами природи, яку кожний слов'янин любить і розуміє, співдіючи з нею у сфері уяв земського світу без потреби персоніфікації сил природних, що можна помітити у старинних греків. Цінні праці про "Слово о полку Ігореві" написав визначний італійський славіст Лью-Гатто⁴, який посвятив також

1. П. В. Владиміров, Критика й Бібліографія, ст. 96.

2. В. Д. Кузьміна, ст. 14.

3. Ібідем, 21.

4. Ібідем, ст. 21.

для вивчення цього твору цілий розділ у своїй книзі про літературу Київської Русі. Лью-Гатто вважає "Слово о полку Ігореві" виявом національного духа з усім духовим багатством Київської Русі в час її найбільшого розвитку; "Слово о полку Ігореві" - це мистецький твір, який є дорогоцінною пам'яткою, тому що він допомагає вивчати життя народу ХХІІ століття, передусім його високу культуру й історичні події, які тісно пов'язані з політичною судьбою Київської Русі. Підсумовуючи висновки вчених про оригінальність твору та його відношення до чужих впливів, треба вповні присягнути до дуже обгрунтованого погляду празького професора Е.Ляцкого:

Наш пам'ятник-це цілковито самостійний літературний твір, який повстав на руському ґрунті й повністю відповідає духові й станові мови своєї доби. Але засоби його пісенної розробки, його інструментація та ритміка мають на собі відбиток майстерства, спільного всім поетам європейського циклу. Можна сказати, що він вийшов з руської майстерні європейської техніки з усіма особливостями стилю і малярку, які в більшій мірі звернені до Сходу чим до Заходу.¹

Багато нових проблем відносно "Слова о полку Ігореві" видвинула полеміка, що її започаткували французькі вчені Л.Леже, А.Мазон, А.Ваян і польський автор книжки "Билини" Ю.Кржижановський. Л.Леже² НАСТОЮВАВ при тому, що "Слово о полку Ігореві"-це фальсифікат, мовляв, у ньому забагато елементів дохристиянських вірувань. А.Ваян³ висловив погляд, що Боян, вчитель автора⁴ "Слова о полку Ігореві" був болгарським, або сербським.

1. В.Д.Кузьміна, ст.19.

2. Ібідем, ст.28.

3. Ібідем, ст.29.

втікачем п'ятнадцятого століття; а вже сам Мазон³ звернувся до вчених, щоб щераз застановилися над справою дійсності твору й привернули більше уваги поглядам проф. Каченовського й його учнів, які аргументували свій сумнів щодо "Слова" анахронізмами й галицизмами, як і теж обставинами, серед яких його відкрито та ще й тим, що його авторство зовсім незнане. Польський славіст Ю. Кржижановскі⁴ ВВАЖАЄ "Слово о полку Ігореві" літературним продуктом пізніших століть, вказуючи на оссіяністичний кольорит твору, на мовну неточність та на багато темних місць у тексті. У відповідь французьким скептикам появилася стаття Р. Якобзена⁵. Головним доказом того, що "Слово о полку Ігореві" є твором правдивим, як доводить Якобзен, є його сильна пов'язаність з мовою, літературою й історією Київської Русі. Говорити про неавтентичність твору, значить не знати як слід культурного й історичного життя Київської Русі. Якобзен, який опирається головню на студіях В. Н. Перетца⁶ - "мова "Слова" була так архаїчна, що письменні люди XV-XVII вв. ледве її розуміли" - збиває закиди скептиків ще й тим фактом, що мовознавчі студії в час відкриття твору були щойно дуже фрагментарні й тому ніхто не міг так легко відтворити літературну мову XXI століття. Він вказує на те, що пояснення багатьох темних місць

3. В. Д. Кузьмина, ст. 28.

4. Ібідем, ст. 30.

5. Ібідем, ст. 29.

6. Ібідем, ст. 30.

тексту вимагало довгих літ праці в таких ділянках наукових дослідів, як мовознавство, палеографія, історія літератури тощо. Другий визначний критик і знавець слов'янських літератур А. Брюкнер ¹, відповідаючи Кржижановському, виступив з дуже сильними аргументами в обороні "Слова о полку Ігореві". Він відмітив, що первень ліричний, який проявляється у плачі Ярославни, має свої багаті й часті відповідники в народних піснях Київської Русі; історичні мотиви, яких так багато в "Слові о полку Ігореві", мають наскрізь політичний й патріотичний характер; праці тюркологів, зокрема ті, що відносяться до реалій XII століття, доказують автентичність твору.

На основі вище поданого літературного огляду бачимо, що студії над "Словом о полку Ігореві" в культурно-історичному аспекті є фундаментальні й звідси впливає їхня важливість. Праці Максимовича стали основними для дальших студій над "Словом о полку Ігореві". Треба відмітити, що він виявив глибоке знання епохи того часу, передусім культури й історії Київської Русі. Деякі дослідники "Слова о полку Ігореві", не визнавши авторитету студій Максимовича, висказували сумніви щодо автентичности твору, або частіше шукали протозорів "Слова" у Греції, Скандинавії, чи на Заході. Вони виявляли вузьке знання і слабе зацікавлення історично-культурним тлом твору. Зовсім правильний є погляд О. Партицького ², що більшість

¹

1. В.Д. Кузьміна, ст. 32.

2. О. Партицький, Темні місця в "Слові о полку Ігореві", Т-во ім. Шевченка, Львів, 1883, ст. 17.

російських учених роблять методологічну помилку, коли в студіях над "Словом о полку Ігореві" не беруть до уваги української мови, історії й духа Київської Русі. Тому-то, як правильно відмічує Якобзен,¹ в трактуванні слов'янської тематики треба керуватися тільки повним об'єктивізмом. Саме дивлячись з такої перспективи, треба зробити підсумок праць українських вчених, які, йдучи шляхом, що його промостив Максимович, піднесли й розширили дослідницький авторитет студій над "Словом о полку Ігореві".

У вступі до своєї праці О.Огоновський¹ говорить про культуру Київської Русі, літописи й про історичну й поетичну вартість "Слова о полку Ігореві". Взагалі О.Огоновський доказав, що "Слово о полку Ігореві" є твором цілком оригінальним, мова його високо мистецька. Подібно як і Максимович, Огоновський говорить про самобутнє повстання твору й підкреслює його зв'язок з народною поезією. Порівнюючи "Слово о полку Ігореві" з народною поезією, Огоновський висказався проти погляду Вяземського, що "Слово" написано під впливом грецької класичної поезії. Теж і Потебня² доказує, що "Слово о полку Ігореві" тісно зв'язане з українською й слов'янською народною поезією, воно пройняте народно-поетичною стихією, про що говорять його сильні поетичні образи. Теж і Петрушевич³ написав працю про "Слово о полку Ігореві", в якій застнавляється

1. П.В.Владиміров, Критика и Библиография, ст.110.

2. Ібідем, ст.119.

3. Ібідем, ст.120.

довше над особою автора твору. Він характеризує його як дружинника, що знав добре мову народну й книжну, був під впливом багатих народних вірувань. Автор "Слова о полку Ігореві", зазначає Петрушевич, - людина образована, патріот-перейнятий ідеєю "єдинства руської землі". Особливістю праці проф. Житецького¹ було вказання на подрібний зв'язок, який існує між народними думами а "Словом о полку Ігореві". Він відмітив, що наша книжна освіта не була відірвана, чужа для народного життя - багато живих первнів в'язало її з народним словом, з ідеями народного світогляду й навпаки. Конструкція дум, їх складня й мова, часто цв'яхована слов'янізмами, говорять про впливи книжної культури в їх складні. Ідеї цього книжного письменства, як доказує Житецький, в'яжуться тісно з ідейним змістом народної поезії.

Повищий літературний огляд виказав, що рідко з другим літературним твором в'яжеться так багато проблем. Немає такого другого твору, щоб так довго полонив увагу вчених. Незалежно в від того, над якими проблемами вчені працювали й досі працюють, без уваги на те, які голоси повставали в час довголітніх студій про "Слово о полку Ігореві", загальний висновок зводиться до одного певного твердження: "Слово о полку Ігореві" - це наскрізь оригінальний твір високої мистецької вартости, що вірно відбиває високий культурний рівень і високі патріотичні ідеї Київської Русі XII-го століття.

1. П. В. Владиміров, Критика и Библиография, ст. 128.

РОЗДІЛ II

КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ XII-го СТОЛІТТЯ

13

а/ Київ - культурний центр Київської Русі XII-го століття

"Слово о полку Ігореві"- це літературна пам'ятка культури Київської Русі XII-го століття. Цей твір органічно зв'язаний з культурою того періоду, що слушно названий в історії Київської Русі Золотим Добом. "Слово о полку Ігореві"- це високо мистецький твір, який вповні відповідає тому високому культурному рівню, на якому була тоді Русь з її могутнім на цілий слов'янський світ центром, Києвом.

Д.С.Лихачев¹ порівнює "Слово о полку Ігореві" до цвіт-ки, яка зв'язана з почвою, з отружаючим її світом, повітрям та з іншими пишними рослинами. Саме тому моїм завданням є прослідити в цьому розділі культуру цього часу, щоб у сумаричному підсумку прийти до таких висновків, які переконливо говорили б про високий рівень культури Київської Русі XII-го ст., про ріст мистецького слова, про літературні школи тощо.

Культура Київської Русі в своїй основі була народна; культурні первні проявлялися у багатому побуті й словесності, у віруваннях і народній філософії та у різних ділянках мистецтва. Ця первісна культура, розвиваючись на своїй рідній почві й черпаючи з неї власні соки, підлягала теж чужостороннім впливам Орієнту, Візантії, Скандинавії й Західної Європи. Чужі культурні впливи переходили спершу дуже

1. Д.С.Лихачев, Слово о Полку Игореве, ст.21.

повільний процес трансформування, згодом вони вросли у місцевий ґрунт і стоплювалися в одну цілість високої якості.

Визначну роль у творенні культури Київської Русі відігравав Київ, перший столичний центр політичного й культурного життя. Географічні, а ще більше історичні обставини зумовляли його політичне й культурне значення. Зокрема на полі матеріальної культури Київ був уже в X-му столітті головним осередком Східної Європи з уваги на його часті торговельні, династичні й культурні зносини з найбільшими тодішніми світовими центрами політичного й культурного життя. Київ попри своє провідне політичне становище був теж осередком церковного життя. У Києві знаходилась митрополія, до якої належало шістнадцять єпархій. Тим-то треба собі пояснити скорий ріст культурного життя Києва, "матері руських городів".

У ділянці мистецтва особливу увагу звертає архітектура. Передусім на полі церковного будівництва Київ став домінуючим центром на Русі. Багато пам'яток у часі довгого воєнного лихоліття затратили свій слід, однак ті, що щасливо пережили довгі століття, дають сьгоднішнім дослідникам неоцінений скарб для того, щоб могли собі відтворити образ величі матеріальної культури нашого минулого. Зразки архітектури Київської Русі розвивалися найперше під впливом Херсонесу, Візантії, країн Малої Азії й Балкану. Однак чужі зразки архітектури не сприймалися на руському ґрунті рабськи, а наближалися до місцевих форм, і так почав творитися своєрідний

український стиль. У тісному зв'язку з архітектурою стояв розвиток різьби й малярства. Найперше треба звернути увагу на мозаїку київської Софії, що вражають своєю монументальністю і живим кольоритом. Попри софійські фрески, що часто змальовують портрети Ярослава Мудрого, знаходимо мистецькі зразки мініатюрного малярства, в якому помітні часті народні мотиви. Високу мистецьку вартість мала промисловість, головню золотарство й ювелірство, які разом з емалією, філіграном тощо дали незвичайно ніжні та майстерні твори. Б.А.Рибаків¹ доказує високий рівень мистецького смаку й неабиякої спеціалізації руських майстрів, зокрема, коли йдеться про застосування техніки пастиляжу, яка ще не була знана на Заході, а була вузькою спеціальністю київських майстрів.

Підводячи підсумки досягнень матеріальної культури в житті Київської Русі, треба відмітити, що високий рівень цієї культури зумовлений був умінням наших предків сприймати чужі впливи й на рідному ґрунті зближувати їх до рідних мотивів. Тим-то треба собі пояснити чітку оригінальність будівельного стилю, дбайливу майстерність у промисловості, монументальність і кольоритність малярства. Порівнюючи розвиток матеріальної культури Київської Русі з культурою своїх сусідів, треба прийти до висновку, що Київська Русь займала на цьому полі провідне місце. Додати треба, що й історичні

1. Д.С.Лихачев, Слово о Полку Игореве, ст.24.

обставини сприяли цьому піднесенню культури, а саме: зріст політичного, а ще більше церковного життя Києва, столиці всіх руських земель, церковної митрополії для цілого слов'янського Сходу. Сидяче становище церкви з її стремлінням до повної незалежності від Візантії витиснуло своє вірне пр'ятно в творенні культури Київської Русі. Зокрема в ході життя духової культури церква й монастирі відіграли історичну роль.

З прийняттям християнства Київ став теж релігійним центром Русі. Від самого початку заснування митрополії аж до половини XIII-го століття Київ був сталим осідком митрополита, голови руської церкви. Тут теж вивчалися єпископи на цілу руську державу. Особливо для монашого життя Київ був центральним осередком. Число монастирів, про які знаємо, перевищало в Києві в XI-XII ст. число всіх інших руських монастирів. Найславнішим був Києво-Печерський монастир. Це була справді святиня найкращих руських монахів, від якої залежала вся духовість Київської Русі. Діяльність Печерського монастиря впродовж свого існування виказалась корисною для формування самостійної церковної й політичної думки. Зокрема покликання Іларіона митрополита Київської Русі було доказом боротьби, яку провадила молода держава в обороні своєї релігійно-адміністративної окремішності перед гегемонією Візантії. Нові ідеї знайшли своє вірне відзеркалення в "Слові о законі и благодати" митрополита Іларіона, де безсмертно прославлено велич і історичну місію руського народу. "Слово" Іларіона

перейняте високою патріотичною думкою, у ньому порівняно Київ з Царгородом, культурі Візантії протиставиться зрілість і життєздатність культури Київської Русі, де панують князі-Володимир Великий, Ярослав Мудрий-, які в своїх ділах дорівнюють величі й повазі Константина Великого. У такому підйомі національного духа творилася нова література з її рідними народними жанрами, багатіла й росла літературна мова.

Попри свої заслуги на полі культури Печерський монастир був теж виразником здорової патріотичної думки й часто встрявав у політичні справи, які найшли сильний відгомін у літописах і поетичних творах. Печерський монастир осуджував княжі незгоди, через які ослаблювалася Русь, а загроза нападів степовиків більшала. Для прикладу можна навести події 1068-го року, коли Ярославичі, розбиті половцями, відступили в Київ. Відмова князя Ізяслава, вести далі боротьбу з половцями, викликала серед Киян заворушення, під час якого звільнено князя Всеслава Полоцького. Цей вчинок Киян найшов одобрення Печерського монастиря. Відгомін цієї події знаходимо в "Слові о полку Ігореві":

На седьмомъ вѣцѣ Трояни вѣже Всеславѣ жребіи о дѣвицю себѣ любу. Тѣи клюками подпрѣ ся о кони, и скочи к граду Киеву и дотчеся стружіемъ злата стола Кіевскаго. Скочи от нихъ лютимъ звѣремъ вѣ пльночи изъ Бѣлаграда, обѣсися синѣ мѣгль.

1. С. Гординський, Слово ополку Ігореві, ст. 29.

З Києво-Печерським монастирем зв'язаний найбільший розвій старо-українського письменства, а передусім цілий початковий період літописання. Тут вперше витворилися оригінальні черти літописання, далекі від чужих впливів. Особливістю Київсько-Печерського літописання було й те, що воно зберегло багато старо-українських оповідань-переказів. Перші сильні основи для літописання, що згодом розрослося до дуже дбайливих історичних студій, поклав Нікон Великий. Перебуваючи на вигнанні в Тмуторокані, Нікон посвятив багато часу для збирання цінних матеріалів уснословесності. Одно із них, а саме оповідання про двобій князя Мстислава з касозьким князем Редедю, находимо в "Слові о полку Ігореві":

Тогда пушашеть 10 соколовъ на стадо лебедѣй: котори дотечаше, та преди пѣснь пояше старому Ярославу, храброму Мстиславу, иже зарѣза Редедю предъ пльки касожьскими, красному Романови Святъславличю.¹

Сучасні Ніконові історичні події знайшли теж вірне зображення у літописах. Поява нової половецької орди наповнює зміст літописання. Літописці високо цінили всіх тих, що обороняли руську землю від нападів ворогів. Слава про Ігоря, Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха находила широкий відгомін у всіх літописах і пам'ять про них жиласеред пізніших поколінь.

1. С.Гординський, Слово ополку Ігореві", ст. 28.

Про цю могутню сторінку історії Київської Русі часто на-
тякує автор "Слова о полку Ігореві":

Почнемъ же, братіе, побѣстьсію отъ стараго Вла-
димера до нинѣшняго Игоря, иже истягну умъ крѣпотію
своею и поостри сердца своего мужествомъ, наплънився
ратного духа, наведе своя храбрія плъки на землю Поло-
вѣцькую за землю Руськую.¹

З другого боку літописці суворо осуджували тих, що розби-
вали єдність Київської Русі й разом з чужинцями, головно
з половцями, руйнували рідну землю. З подібною суворістю
автор "Слова о полку Ігореві" осуджує руйніницькі вчинки
деяких князів:

Тогда при Олзѣ Гориславичи сѣяшется и растя-
шеть усобицами; погубашеть жизнь Дажьбожа внука; въ
княжих крамолахъ вѣщи челоукомъ съкратишася. Тогда
по Руской земли рѣтко ратаевѣ кихахуть, нѣ часто враги
граахуть, трупія себѣ дѣдѣче, а галци свою рѣчь гово-
ряхуть, хотятъ полетѣти на уедіе.²

"Не погубіть землі, яку придбали батьки й діти ваші трудом
великим і хоробрістю"-такі слова наповнюють часто зміст
літописів. Подібний голос, зберегти рідну землю, лунає в "Сло-
ві о полку Ігореві". Коли Ігор Святославич програв бій
з половцями, автор "Слова" з великою печаллю говорить про
те в своєму творі: "А вѣстона бо, братіе, Кієвъ тугою, а Чер-
ниговъ напастьми; тоска разліяся по Руской земли;"³

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 25.

2. Ібідем, ст. 26.

3. Ібідем, ст. 27.

У культурному житті Київської Русі літописи грали замітну роль. Тут творилася і кувалася народна свідомість, вироблялася літературна мова, співці й поети брали з них матеріал для побудови своїх творів. Це повне пов'язання "Слова о полку Ігореві" з історичними подіями бачимо в родовому літописі князя Ігоря Святославича. Д. С. Лихачев¹ добачується у літописі Ігоря ідеї, з родового-обласного статистичного літописем всеруським і якраз ця обставина лягла сильно в основу ідейно-історичної думки "Слова о полку Ігореві". Теж і поетичною мовою, поодинокими словами й цілими зворотами літописна поезія зближена до "Слова о полку Ігореві". Зокрема тісне пов'язання "Слова" щодо одности стилю, мовних засобів, поетичних образів тощо бачимо в Галицько-Волинському літописі. Передусім поетичні паралелі спонукали Шахматова поставити гіпотезу, що при багатстві візантійських і їх полуднево-слов'янських перекладів витворилася на території Галичини-Волині особня поетична школа історично-ідейного напрямку. Лицарські розповідні мотиви, споріднення мовне й культурне з особливостями Галичини-Волині-це основні черти цієї поетичної школи. Високо поетичний стиль Галицько-Волинського літопису, передусім його похвали князям: Романові й Володимиреві Мономахові, до яких автор нав'язав поетичне оповідання про свшан зілля, спону-

1. Д. С. Лихачев, Русские Литописи, ст. 184.

нали. В.Евелода Мюллера до виставлення гіпотези, що деякі частини Галицько-Волинського літопису походять з цієї частини "Слова о полку Ігореві", яка не дійшла до нас. В.Мюллер, нав'язуючи до слів тексту: "Почнемъ же, братіе, повѣсть сію отъ старого Владимера до нинѣшняго Игоря...", твердить, що частина Галицько-Волинського літопису про Володимира Мономаха й євсан зійшла взята зі "Слова о полку Ігореві". Крім цього інші стилістичні подібності характеризують Галицько-Волинський літопис як рід літературного пам'ятника, який дуже близький до "Слова о полку Ігореві".

Культура Київської Русі розвивалася на дуже сильних народних основах. Київська Русь зуміла теж включити в ріст своєї культури різні чужосторонні культурні впливи, однак їм сліпо не Улягала. Навіть після прийняття християнства з Візантії зуміла протиставити зразки своєї культури й тим нівелювати наступ домінуючої тоді грецької культури. Згодом часто можна було говорити про Київ як про найбільший осередок культури на цілому слов'янському Сході. На полі культури матеріальної Київська Русь часто перевищала Захід. Виразником духової культури Київської Русі були високовартісні літературні твори. Деякі з них своєю поетичною формою й реальними сюжетами належали до найкращих творів цілого слов'янського світу. Високому поземі культури Київської Русі XII-го століття відповідає вповні поетичний твір "Слово о полку Ігореві".

6/Старо-українські літературні прикмети в "Слові о полку Ігореві"

Високий рівень старо-української літератури зумовлений був головно багатством мови й широко розвинутою усною словесністю. Ще до приходу християнства й поширення письменства в Київській Русі існувала й вироблялася вже так-би мовити зразкова уснословесна літературна мова, що її примінення бачимо в описі тих подій, які мали пряме чи то дуже близьке відношення до лицарського побуту. Віча, похорони, тризни, воєнні походи, переговори тощо були тими чинниками, які спричинювали скорий розвій мовних засобів, що частинно збереглися в найстарших пам'ятках Київської Русі. І якраз "Слово о полку Ігореві" є одним із тих пам'яток, що зберіг багато мовного матеріалу, поетичних засобів, лицарської термінології тощо. Через наведення точної паралелі між "Словом о полку Ігореві" а другими пам'ятниками нашого письменства прийдемо до висновку, що наше "Слово" через свою сильну пов'язаність з мовою, поетичними засобами, термінологією й фразеологією Київської Русі є справді істотною пам'яткою старо-української літератури.

Часті фрази лицарського побуту витворилися з промов, з якими князі зверталися до своїх дружинників перед походом: Святослав Ігоревич: "уже нам сде пасти; потягнем мужьски..."¹, Святослав Ярославич: "потягнете, уже нам не лзе камо ся дети"²

1. Д.С.Лихачев, Устные истоки художественной системы "Слова о полку Игореве", ст.53.

2. Ібідем, ст.53.

З подібною промовою звертається Ігор Святославич, герой "Слова о полку Ігореві" до своїх воїнів перед битвою з половцями: "Братя! сего есми искале, а потягнем"¹; "Хощу бо, рече, копіе приломити кінець поля половецького; съ вами, русици, хощу главу свою приложити, а любо испити шелоомъ Дону"².

Мова Київської Русі була вже багата термінологією, яка мала широке примінення у лицарському побуті. Сліди частоті й дуже точної термінології, а передусім безліч образів, що виростили з цієї воєнної термінології, бачимо в "Слові о полку Ігореві": "Итти дождю стрѣлами съ Дону великаго"³. Більше образів твору в'яжуться з поняттям "меч": "Олегъ мечемь крамолу коваше"⁴, "рано еста начала Половецкую землю мечи цѣбити"⁵, "вонзите свои мечи верезени"⁶; Часте вживання слова "меч" вказує, що в Київській Русі з мечем зв'язувано безліч понять. Меч був передусім символом війни: "Что есмы зашли Водь, Лугу, Пльсков мечемь, того ся всего отступаем"⁷. "Обнажить меч" означало напасти, розпочати війну. Часту символіку слова "меч" бачимо в "Слові о полку Ігореві": "Половцы главы своя подклониша под тыи мечи харалужныи"⁸. "Подклонити голови под меч" - означає бути раненим і покоритися.

1. Д. С. Лихачев, Устные истоки "Слова о полку Игореве", ст. 54. /Іпат. літоп. піл р. 1185/.

2. С. Гординський, Слово ополку Ігореві, ст. 26.

3. Ібідем, ст. 26.

4. Ібідем, ст. 26.

5. Ібідем, ст. 28.

6. Ібідем, ст. 29.

7. Д. С. Лихачев, Слово ополку Игореве, ст. 66.

8. С. Гординський, Слово ополку Ігореві, ст. 28.

Особливо чітке примінення бачимо у фразі: "Олець мечемь кра-
молу коваше"¹. Зворот "ковать лож, леть" находимо в Іпатсько-
му літописі під роком 1097-им: "неведый леть, уже коваше
нань Давьд".

У пам'ятках нашої старої літератури часто зустріча-
ємо слово "стяг". Стягами й хоругвами подавано сигнал воїнам.
Піднесений стяг був символом перемоги, стяг опущений символі-
зував програну бій. Стяг теж був боевим предметом, після яко-
го оприділювано позиції військ. У Лаврентіївському списку під
роком 1093-им читаємо: "нашимъ же ставшимъ межи валомъ, поста-
виша стягы свои, и поидоша стрелци изъ валу". Вірну символіку
слова "стяг" бачимо в "Слові о полку Ігореві": "Уже понизите
стязи свои" - означає признати свою програму. Ця фраза нахо-
дить піддержку другим поетичним образом: "вонзите свои мечи
верезени. Уже бо выскочите изъ дѣдней славы"². Автор "Слова
о полку Ігореві", звертаючись до Ярославичів і Всеславичів,
старається їм доказати безвиглядність обоїх між собою во-
рогуючих сторін. Подібне значення зв'язане з іншим поетич-
ним образом твору: "стязи глаголют"³, "третього дни къ полуд-
ню падоша стязи Игоревы"⁴. Слова "стяг" вживано теж на оз-
начення полку, війська: "позрев же семь и види стяг Василков

1. С. Гординський, Слово ополку Ігореві", ст. 26.

2. Ібідем, ст. 29.

3. Ібідем, ст. 26.

4. Ібідем, ст. 27.

стояще и добре борюць и угры гонящу"¹. У повищому значенні вживається слово "стяг" у "Слові о полку Ігореві": "Комони ржуть за Сулою-звенить слава въ Кыѣвѣ; трубы трубають въ Новѣградѣ-стоять стязи в Путивлѣ"². Слід звернути увагу й на інший приклад: "сего бо нынѣ сташа стязи Еюриковы, а друзи Давидовы, нь розно ся имъ хоботы пашуть"³.

Подібне примінення попри своє реальне значення, як предмет зброї, мало слово "копье". А. В. Арциховський доказує, що "копье" нарівні з мечем було важною зброєю, передусім з уваги на його довжину/1.5-2м/. Навіть князі, які брали участь у бою, послуговувалися ним. В описах битв багато згадок про т. зв. ломання копій: "ту бе видети лом копийный и звук оружный"⁴. Аналогічний приклад находимо в "Слові ополку Ігореві": "ту ся копиемъ приламати"⁵. У тому-ж творі маємо й другий приклад, де "приломити копье" має своє типічне для воєнної символіки XII-го століття примінення: "хощу бо.... копье приломити конець поля Половецкаго"⁶.

Подібно, як предмети узброєння, кінь був нерозлучним другом руського воїна, зокрема в XII-му столітті, коли цього вимагала боротьба зі степовиками, що воювали тільки на конях. І так скоро поширився епітет для швидкого коня "борзый",

1. Д. С. Лихачев, Слово ополку Игореве", ст. 72.

2. С. Гординський, Слово ополку Игореві", ст. 25.

3. Ібідем, ст. 29.

4. Ібідем, ст. 47. /Іпат. літ. під р. 1174-им

5. Ібідем, ст. 26.

6. Ібідем, ст. 26.

про що читаємо в "Слові о полку Ігореві": "А всядемъ, братие, на свои бръзвѣ комони"¹. З конем зв'язана й друга фраза, що має чітке відношення до воєнної термінології: "вступить в стремень" в значенні вирушити в похід: "тогда вступити Игорь князь в златъ стремень и побѣха по чистому полю"²; "Олеги ступаетъ в златъ стремень в градъ Тьмотороканъ"³; "вступита, господина, в злата стремена"⁴ - звертається ватор "Слова о полку Ігореві" до Єврика й Давида Ростиславичів. Другим лицарським предметом було сідло. "Седло злато" - це княже сідло, про що згадка в "Слові о полку Ігореві": "высѣдѣ из сѣдла злата, а въ сѣдло кощиево"⁵.

Символічне значення воріт було теж широко в ужитті. Безумовно, тут мова передусім про ворота головних міст, історичних осередків, зокрема столичного Києва. Такі ворота будувалися найкращими архітектами й вони говорили про рівень культури свого міста. Найстарші Київські ворота т. зв. "Золоті Ворота", виконані найкращими руськими майстрами, позолочені мідяними листами, походять з часів володіння Ярослава Мудрого. Літописи часто згадують ті ворота, з якими в'яжуться багато історичних подій та легенд. Вони теж були місцем святочних і величавих подій. Через ті ворота старалися вороги ввійти до столиці на знак своєї перемоги.

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві", ст. 25.

2. Ібідем, ст. 26.

3. Ібідем, ст. 26.

4. Ібідем, ст. 28.

5. Ібідем, ст. 27.

Особливе значення "воріт" в житті Київської Русі вплинуло на багату символіку, яку так часто бачимо в мові того часу. І так вдарити "сечь" у ворота значило: напасти на місто. Іпатський літопис, описуючи битву під Києвом в році 1151-им подає: "ту же и Севенча Боняковича дикаго половчина убиша, иже бяшетъ рекл: "хощу сечи в Золтая Ворота, яко же отець мой"¹. Літописи часто вживають слів: "затворити врата" на означення тої воєнної обставини, що мешканці рішили ставити опір; "отворити врата" знову означувало, що город-місто піддалося ворогові. Приклад: "придоша ляхове на Володимер, и отворита им врата володимерци"². Автор "Слова ополку Ігореві" для підчеркнення поетичних образів вживає слова: "затворити"¹ "отворити врата": "затворивъ Дунаю ворота"³; "отворяєши Києву врата"⁴; "отвори врата Новуграду"⁵; "загородите полю ворота своими острыми стрѣлами"⁶. Автор "Слова о полку Ігореві" в своєму зверненні до князів, щоб боронили Руську землю перед половцями, вживає терміну "загородите ворота своими стрѣми стрѣлами". Ця зміна слова "затворите" словом "загородите" зумовлена є бажанням автора точніше сконкретизувати поняття боротьби в широких степах.

1. С.Д.Лихачев, Устные истоки "Слова о полку Игореве", ст.80./Іпат.літоп.під р.1097/

2.. Ібідем, ст.80.

3. С.Гординський, Слово ополку Ігореві", ст.28.

4. Ібідем, ст.28.

5. Ібідем, ст.28.

6. Ібідем, ст.28.

На особливу увагу заслуговує то місце "Слова о полку Ігореві", де автор описує могутність князя Ярослава Осмомисла, який "заступив королеви путь, затворив Дунаю ворота"¹.

Крім поетичних засобів "Слова о полку Ігореві", що відносяться до воєнної термінології, воєнних обичаїв, можемо говорити про рідкі, але дуже питомі сліди символіки лицарського побуту Київської Русі. Лірична форма "Слова о полку Ігореві": "А Ігорева храброго пльку не кресити"² знаходить свої відповідники в літературних творах нашого раннього періоду. Перше примінення цієї форми знаходимо в літописі під роком 945-им: "уже мне мужа своего не кресити"³. Ці слова, висказані княгинєю Ольгою, означували відказання від родової пімсти. У подібному значенні вживає тої форми князь Ярослав Мудрий, коли його дружину побито: "уже мне сих не кресити"⁴. Подібно Ольговичі відказуються від пімсти за вбивство Ігоря Ольговича: "уже намь не воскресити брата своего, князя Ігоря Ольговича"⁵. Згодом форми "уже намь не кресити" вживано для вислову стану потішення сприводу страти когось із своїх близьких: "...и слыша Ізяслав плачущая над братомь своимь Володимеромь, и тако плакашеть над ним, акы и по брате своем...и долго плакав, а рече Ізяславу Давидовичю:

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 28.
2. Ібідем, ст. 27.

3. С. Д. Лихачев, Устные истоки "Слова о полку Ігореве", ст. 83. /Лавр. літ. р. 945/.

4. Ібідем, ст. 83. /

5. Ібідем, ст. 83. /Нікон. літ. р. 1148/

"Сего нама уже не кресити..."¹. У "Слові о полку Ігореві" форма "уже не кресити" висловлює стан потішення сприводу загибелі Ігорєвого війська, крім цього вона визначається особливим ліричним тоном.

У літературній мові Київської Русі часто вживано слова "обида". Значення слова "обида" виходило поза рамки його поняття в сьгоднішньому приміненні: "оскорбити, зневажати". Його вжиття припадає на XI-XII вв. і означає "несправедливість, порушення права". Першу згадку про це находимо в "Рускій Правді": "оже ли себе не можемь мьстити, то взяти ему за обиду 3 гривни, а летцю мьзда"². Згодом слова "обида" вживано теж на означення порушення княжих прав: "оже, брате, твоя обида, то не твоя, но моя обида, пакы ли моя обида, то твоя"³. "Слово о полку Ігореві" теж послуговується словом "обида": "встала обида въ силах Дажьбожа внука", яке находить свої відповідники в літописах: "встало зло". Автор "Слова о полку Ігореві" як поет зв'язує слово "обида" зі словом "дева", щоб з повною конкретністю створити поетичний образ: "встала обида въ силахъ Дажьбожа внука, вступила дБвою на землю Трояню, въсплескала лебединьми кры на синьмъ море у Дону, плещучи, упуди жирния времена"⁴. "Слово о полку Ігореві" дає теж і другий приклад примінення терміну

1. С.Д.Лихачев, Устные истоки "Слова о полку Игореве", ст.83./Іпат.літ.р.1151/

2. Ібідем, ст.84./2-га стаття "Краткой Правди"/

3. Ібідем, ст.84./Іпат.літ.р.1150/

4. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.

"обида", що в'яжеться з висловом патріотичної думки: "Вступита, господина, въ злата стремя з а обиду сего времени, за землю Рускую, за рани Игоревы, Буего Святославича"¹. Автор "Слова о полку Игореві" вживаючи терміну "обида" для висловлення поняття незгоди, несправедливості згідно з літописними записами, однак додає до них поетичні образи й наповнює їх елементами нової ідеології-політичного об'єднання.

Не менш часто находимо й другі символічні поняття, що сильно зв'язані з лицарським побутом. Тут йдеться голов-но про т.зв. "суд Божий", що символізував міжособні битви : у 1151-му році Ізяслав Мстиславич перед битвою під Перемишлем говорить: "се уже мы идем на суд Божий"². Мстислав Володимирович говорить до свого батька спричини загибелі брата Ізяслава: "а брату моему суд пришел"³. Автор "Слова о полку Игореві" два рази наводить ці типічні форми : "Бориса же Вячеславича слава на судъ приведе и на Канину зелену папo-лoму постла за обиду Олгову, храбра и млада князя"⁴; "Тому вБщей Боянь и прьвое припБвку, смьслельй рече: Ни хитру, ни горазду, ни птицю горазду суда Божия не минути"⁵.

У змалюванні своїх поетичних образів автор "Слова о полку Игореві" використав теж мотив ловів на соколів.

1. С.Гординський, Слово ополку Игореві, ст.28.

2. С.Д.Лихачев, Устные истоки "Слова о полку Игореве", ст.86./Іпат.літ.р.1151/

3. Ібідем, ст.87.

4. С.Гординський, Слово ополку Игореві, ст.26.

5. Ібідем, ст.29.

Іпатський літопис подає, що Ігор, перебуваючи в половецькому полоні, забавлявся ловами на соколів. Часті образи ловів на соколів бачимо в "Повісті Временних Літ": "Боняк же разделися на 3 полкы, и сбиша угры якы мячь, яко се сокол сбивает галице"¹. Подібне протиставлення соколів воронам находимо в "Слові о полку Ігореві": "Не буря соколи занесе чрез Поля широкая, -галици стада біжать к Дону великому"². Літописи дають теж немало прикладів на вираження поняття бистроти, швидкості птичого лету: Ізяслав Мстиславич говорить про своїх ворогів: "да же ны Бог поможеть, а ся их отбьем, то ти не крилами суть, а перелетевше за Днепр сядуть же"³. Образ птичого лету находимо в "Слові о полку Ігореві": "Великий княже Всеволоде! Не мьслию ти прелетѣти издалеча отня злата стола поблюсти?"⁴. Часті порівняння руських воїнів зі соколами находимо в літописах і в "Слові о полку Ігореві": "Приехавшим же соколамъ стрельцемъ, и не стерпевшим же людемъ, избиша е и роздрашася"⁵. Більше прикладів маємо в "Слові о полку Ігореві": "се бо два сокола слетѣста"⁶; "коли соколь в мьлтехъ бываеть, високо птиць възбиваеть і не дастъ гнѣзда своего на обиду"⁷; "высоко плаваеши на дѣло

1. С.Д.Лихачев, Устные истоки "Слова о полку Игореве", ст.88./Лавр.літ.р.1097/

2. С.Гординський, Слово ополку Ігореві, ст.25.

3. С.Д.Лихачев, Уст.истоки "Слова о полку Игореве", ст.88./Іпат.літ.р.1151/

4. С.Гординський, Слово ополку Ігореві, ст.28.

5. С.Д.Лихачев, Слово ополку Игореве, ст.88./Іп./

6., 7. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.

въ буети, яко соколь на вѣтрехъ ширяся, хотя птицю въ буйствѣ одолѣти"¹; "Аже соколь к гнѣзду летить, а вѣ соколца опутае вѣ красною дивицею"². Вище наведені приклади вказують, що "Слово ополку Ігореві" має багато поетичних образів, зв'язаних з ловами на соколів, які так часто проявляються в українському фольклорі.

"Слово ополку Ігореві" багате образами, які зв'язані з широко вживаною термінологією й символікою, що мають своє особливе відношення до географічних назв-рік Київської Русі: "половци неготсвами дорогами побѣгоша къ Дону великому"³; "Ігорь къ Дону вои ведѣть"⁴; "Кончакъ йому слѣдъ прѣвить въ Дону великому"⁵; "Итти дождю стрѣлами съ Дону великаго"⁶; "ту ся саблями потручати о шоломѣхъ половецкыя, на рѣцѣхъ на Каялѣ, у Дона великаго"⁷; "половци идуть отъ Дона"⁸; "на синѣмъ море у Дону"⁹; "суди рѣдя по Дунаю"¹⁰; "скочи влькомъ до Немиги"¹¹; "на Немизѣ снопи стелють головами"¹²; "Игорь мыслию поля мѣрить отъ великаго Дону до малаго Донца"¹³; "дѣвици поють на Дунаи"¹⁴; "затворивъ Дунаю ворота"¹⁵.

-
1. С. Гординський, Слово ополку Ігореві", ст. 28.
 2. Ібідем, ст. 30.
 3. Ібідем, ст. 26.
 4. Ібідем, ст. 26.
 5. Ібідем, ст. 26.
 6. Ібідем, ст. 26.
 7. Ібідем, ст. 26.
 8. Ібідем, ст. 26.
 9. Ібідем, ст. 27.
 10. Ібідем, ст. 28.
 - 11.-12. Ібідем, ст. 29.
 - 13.-14. Ібідем, ст. 29-30.
 15. Ібідем, ст. 28.

Ріки в житті Київської Русі мали велике значення з уваги на їхню оборонну вартість. Теж в економічному житті як торгові шляхи ріки грали важливу роль. З ріками-водами зв'язані символи перемоги над ворогами які часто висловлювано словами: "испити води из ее реки"; "тогда Володимер Мономах пил золотом шеломомъ Дон, и приемшу землю их всю, и загнавшу окаянныя агаряны"¹. Подібні символи перемоги находимо в "Слові о полку Ігореві": "а любо испити шеломомъ Дону"²; "; "ты бо можеш Волгу веслы раскропити, а Донъ шеломомы выльяти"³. Символ поразки висловлювано словами, що змалбовують вичерпання, висушення рік; "иже знесе Сулу"⁴; "Уже бо Сула не течетъ сребренѣими струями къ граду Переяславлю, и Двина болотомъ течетъ онимъ грознѣимъ полочаномъ подь кликомъ поганыхъ"⁵; "взмути рѣки и озера, иссуши потоки и болота"⁶.

"Слово о полку Ігореві", як вказують вище наведені приклади його поетичних засобів-прямі звернення, символіка лицарської термінології, поетичні образи, що виростили з лицарської термінології, символіка географічних назв, побіди й поразки тощо-, вирізняється своєю величю

-
1. С.Д.Лихачев, Устные истоки "Слова о полку Игореве", ст.90./Іпат.літ.р.1201/
 2. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.26.
 3. Ібідем, ст.28.
 4. С.Д.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.91.
 5. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.28.
 6. Ібідем, ст.27.

поетичною красою. Ця поетична й архаїчна краса, яку бачимо в "Слові о полку Ігореві" збереглася в нашій народній пісні, про що так переконливо говорять праці українських вчених: М.Максимовича й О.Потебні. І це саме робить саму істоту нашої пам'ятки українською. Наведена паралель між "Словом о полку Ігореві" а другими пам'ятками старо-української літератури доводить, що стиль твору високо книжний, але разом й глибоко поетичний. В "Слові о полку Ігореві" помітна вправна рука великого артиста-поета, який брав з мовного багатства народної пісні й високої книжної літератури поетичні образи й фразеологічні засоби, однак надавав їм яскравої мальовничості й незрівняної поетичної краси. "Слово о полку Ігореві" - це найкращий вираз, а разом лебединий спів старо-української високої поезії.

Особливим жанром старо-української літератури Київської Русі були проповіді. Завдяки високому рівневі літературної мови й ідейності проповіді стояли на дуже високому поземі й творилися по означеним правилам. Виразний вплив ораторської прози бачимо в "Слові о полку Ігореві". Передусім вже сам заголовок "Слово" дає сильний натяк на те, що автор задумує як поет-оратор прославити історичну подію Ігорового походу на половців, щоб викликати патріотичний настрій. При аналізі тексту "Слова о полку Ігореві" видно, що автор присвячує багато уваги мистецькій формі свого твору. У риторичній формі автор каже, що свій твір

буде творити: "по былинам сего времени", а не "по замишленню Бояню", поета "старого времени"¹. Цей діалог автора з читачем творив т.зв. вступ до головної частини твору-повісти й є його нерозривною частиною. Вступ має на меті підчеркнути ціль твору, настроїти читача на високі, небуденні думки-ідеї, задля яких "Слово" було написане. Опрацювання поетичного вступу мало відповідати вимогам тої літературної манери, яка в ораторській прозі Київської Русі сильно утвердилася. Приклади: у похвальному "Слові" ігумена Мойсея читаємо: "Отседе бо не на брезе ставше, но на стене твоего создания, пою ти песнь победную, акы Мариям древле"². У "Слові о полку Ігореві" находимо подібний приклад: "Начати же ся тьї песни по былинамь сего времени..."³. Запізнавши читача зі своєю поетичною манерою, автор переходить відтак до основної частини твору "повісти". Перед нами немов на сцені повстають епізоди-образи: приготування Ігоря до походу, його першого переможного бою, полону, втечі; відтак такі картини як сон Святослава, рефлексії, спомини, ліричні інтермецца й такі драматичні монологи, як "Плач Ярославни" глибоко западають у нашу тямку. Багатство поетичних засобів, що вжиті послідовно у творі, вказує, що розповідна частина твору творилася на основі певних літературних правил тодішньої поетичної школи. Теж проповіді

1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.25.

2. И.П.Еремін, "Слово" как памятник красноречия, ст.48.

3. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.25.

Кирила Турівського у своїй центральній частині мають цей самий розповідний мотив, який осноавний на приписах і мистецьких надбаннях літературної школи Київської Русі XII-го століття. І саме над тими поетичними властивостями центральної частини "Слова о полку Ігореві" треба зупинитися.

Історія Ігорового походу на половців детально записана в літописах. Порівнюючи розповідну частину "Слова о полку Ігореві" з літописами, бачимо різке послаблення наративної сторінки твору, що й є його головною властивістю. Автор не старається інформувати читача про хід подій, але промовляє до нього мистецькою грою дбайливо виконаних історичних образів й з'єднує його для тих ідей, які лягли в основу твору. Точній літописній хронології протиставить автор умовні поетичні частки, якими зв'язує поодинокі події: "Тогда Игорь взре на светлое солнце... Тогда выступи Игорь князь в злат стремень..."¹. У подібній спосіб автор "Слова о полку Ігореві" змальовує низку історичних подій, одначе рідко зв'язує їх з часовою хронологією. Подавши, що перший бій Ігоря з половцями відбувся в "пятюк", автор не вичислює дальших днів, а послуговується поетичними висловами народної поезії: "с зараня до вечера, с вечера до света летят стрели каленья...."²; "Бишася день, бишася другий; третьего дни к полудню падоша стязи Игоревы."³. Відсутність точної локалізації

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 26.

2. Ібідем, ст. 27.

3. Ібідем, ст. 27.

історичних подій в "Слові о полку Ігореві" відповідає літературному правилу - не описувати подрібно події, а тільки нагадувати їх читачеві. Звідси дуже часті в "Слові о полку Ігореві" глухі натяки про деякі історичні події, пропуски деяких історичних деталей, розраховані на те, що читач ознайомлений з історичними фактами з іншого джерела. І так, починаючи свою "повість", автор без ніяких пояснень щодо місця й часу послуговується короткими, але сильними фразами: "Игорь ждет мила брата Всеволода...; И рече ему Буй-Тур Всеволод..."¹. Ті дві фрази характерні тим, що можна їх різно розуміти, вони не випадкові, але згідні з правилами ораторської прози допускати й робити натяки.

При описі самого походу автор вживає загально-поетичних фраз, які дають тільки натяк напрямку, простору, цілі тощо. Приклади: "и поеха по чистому полю"²; "Игорь к Дону вои ведеть"³; "се бо два сокола слетеста с отня злата поискати града Тьматороканя, а любо испити шеломомь Дону"⁴. Приступаючи до опису першої зустрічі русичів з половцями, автор коротко констатує факт перемоги: "Русичи великая поля чрьленими щити перегородиша, ищучи себе чти, а князю слави"⁵; "с зарания в пяток потопташа погания пльки

1. С. Гординський, Слово ополку Ігореві, ст. 25.

2. Ібідем, ст. 26.

3. Ібідем, ст. 26.

4. Ібідем, ст. 27.

5. Ібідем, ст. 2:.

половецкия"¹. Літописець точно розказує про те, що після бою Ігор на прохання Всеволода й Святослава дав приказ на місці ночувати. У "Слові о полку Ігореві" маємо тільки дуже слабкий натяк: "Дремлет в поле Ольгове хороброе гнездо"². Аналогічний натяк щодо відступу ковуїв находимо в "Слові о полку Ігореві": "Игорь пльки заворочает: жаль бо ему мила брата Всеволода"³. Епізод утечі ковуїв, спроба Ігоря їх завернути становлять дуже точний запис літописці. Закінчуючи опис програної битви, автор навіть не згадує про те, що Ігорь попав у полон. Про те довідуємося з іншого розділу твору, де лише поетичною фразою зроблено натяк про судьбу князів: "ту Игорь князь виседе из седла злата, а в седло кошичево"⁴; "уже соколома крильца пригнали шали поганих саблями, а самая опуташа в путини железни"⁵. Тоді коли літописець дуже докладно описує наїзд половців на Русь, "Слово о полку Ігореві" короткими фразами тільки пригадує про сумні висліди того наїзду: "Вьстона бо, братие, Киев тугою, а Чернигов напастьми. Тоска разлися по Руской земли..."⁶; "по Руской земли прострошася половци, акы пардуже гнездо"⁷; "се у Римѣ кричат под саблями половецкими, а Володимир /Глебович/ под ранами"⁸; "по Руси и по Сули града поделиша"⁹.

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 26.

2. Ібідем, ст. 26.

3.-4. Ібідем, ст. 27.

5.-6.-7. Ібідем, ст. 27.

8.-9. Ібідем, ст. 28.

Торкаючися Ігорової втечі з полону, автор ставить читача перед доконаним вже фактом: "Игорь мыслию поля мерить от великого Дону до малого Донця"¹. Зі "Слова о полку Ігореві" не знаємо хто був Овлур та чому саме він помагав Ігореві у втечі, далше, як Ігореві вдалося обманути половецьку сторож і т.п. "Слово о полку Ігореві" не розказує про втечу, лише мистецько змальованими образами натякує про важніші події, зв'язані з втечею Ігоря.

Автор "Слова о полку Ігореві", коли цього вимагає його провідна ідея, відступає навіть від деяких історичних фактів. У "Слові о полку Ігореві" князь Святослав довідується про погром Ігорового війська в Києві від своїх бояр; літописець подає, що князь Святослав перебував якраз у Чернігові, коли до нього прибув дружинник Ігоря Беловод Просович, якому пощастило втекти з половецького оточення.

Все промовляє за тим, що автор, описуючи Ігоревій похід на половців, не брав на себе ролі літописця, для майбутніх поколінь зберегти точні й детальні історичні події. Автор знав добре, що ці події були на Русі ще свіжі й загально знані; він ставить собі за завдання використати неудачний похід Ігоря для свого світського ораторства, для патріотичного послання до руських князів, щоб припинити незгоди, привернути силу Києва й об'єднаними силами розбити половців. Для підсилення динаміки твору, для збільшення емоціональної урочистости автор доцільно оминає

нагромадження історичних фактів, вживає коротких фраз, натяків, а навіть, коли цього вимагає ідея твору, послуговується т.зв. поетичною видумкою. Характерною властивістю "Слова о полку Ігореві" як твору, що стоїть близько до світського ораторства є т.зв. прямі звернення героїв повісти. Аж дев'ять разів устами героїв твору автор висказує дуже часто свої думки, ідеї, похвали. Типовим прикладом такого переходу прямої мови героя у мову автора є "Злате Слово" Святослава, де автор перебирає функцію героя на себе, то знову міняє ролю.

Вище обговорювані особливості центральної частини "Слова о полку Ігореві", які автор застосував, щоб своєму творові надати прикмет прикладної світської ораторської прози, були часто поширені в літературі, зокрема в численних творах церковних проповідей Кирила Турівського. Однак з уваги на те, що оповідання про Ігорів похід дуже детально записане у літописах, порівняльна аналіза "Слова о полку Ігореві" з літописним оповіданням дає багатий матеріал для вивчення "Слова о полку Ігореві" як мистецького твору зі сильним первнем ораторської літератури Київської Русі. ¹¹

Автор "Слова о полку Ігореві" умів не лише скористати з багатства історичної тематики, але потрапив збагатити свій твір безліччю мистецьких засобів ораторської літератури й тим підніс його до небуденних вершин.

ІСТОРИЧНЕ ТЛО "СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІ"

Київська Русь, яка об'єднувала всі слов'янські народи, творила велику культурну силу. Передумовою росту старо-української культури була передусім політична сила Київської Русі. У час, коли на Русі панували князі, що кермувались лишень добром державним і перейняті були соборницькими ідеями, руська держава була культурно й політично могутньою на цілому слов'янському Сході. Тоді-то усі європейські держави старалися нав'язати зв'язки з великокняжим двором, а дуже часті княжі подружжя закріплювали ще тісніше приятні взаємовідносини. Теж і чисельні грабіжницькі спроби степовиків, продертися через чорноморські степи в Європу, розбивалися о хоробрі руські полки. Руське населення колонізувало Тмуторокань і Чорноморський Ніз.

Одначе в другій половині XII-го віку Русь не була вже такою, як при володінні Ярослава Мудрого чи Володимира Мономаха. Відсутність одного політичного центру грозив Київській Державі її розпадом. Роздробленність Русі ослаблювала сильно владу Київського Князя, а часті незгоди, що повставали між князями, ослаблювали ще більше її силу. Азійські кочовики, бачучи слабкість Русі, просунулися в чорноморські степи, відтяли Русь від Чорного Моря і Тмуторокані. Опісля вони стали неустанними напалами руйнувати надбаня руської колонізації, палити оселі, забирати в неволю людей. Часто встрявали вони в домашні війни русичів, пляндруючи руську землю.

Серед таких обставин знаходилися на Русі князі й дружинники, які передбачували упадок могутньої Київської Держави. Вони, що ще добре пам'ятали кращі часи, старалися робити різні спроби для того, щоб об'єднатися щераз для оборони Київської Русі, якій грозили розбиттям азійські орди. Найкращим виразником цієї нової наскрізь соборницької ідеї є автор "Слова о полку Ігореві". Він зобразив головну загрозу Русі XII-го століття, брак політичного об'єднання, незгоду князів і небезпеку чужого ярма. Автор "Слова" був великим патріотом, він бачив рідну землю столочену копитами наїздника й за це він робить відповідальними руських князів XII-го століття. Мачи на увазі добро свого народу, автор з цілою силою свого геніяльного таланту осуджує короткозорість деяких руських князів; других знову, які живуть ідеями соборницькими, воюють зі степовиками, відповідно оцінює й прославляє. Автор "Слова о полку Ігореві" - син того часу жалує за тим, що пройшло: "О, стонати Руской земли, помянувшє пръвую годину и пръвухъ князей!"¹; "Вже бо, брате, невеселая година встала;"². Таку сумну нотку дає автор "Слова о полку Ігореві" з приводу ослаблення Русі.

Політична роздробленність Київської Русі почалася вже за панування Ярослава Мудрого. Першою була Полоцька Земля, якою в XI-му столітті правив Всеслав Полоцький, син Ізяслава Володимировича. Всеслав перший з руських князів почав

1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.29.
2. Ібідем, ст.27.

домашні війни з синами Ярослава Мудрого. Ці війни й продовжувалися ще в XII-му столітті. Автор "Слова о полку Ігореві" дає сильний натяк на цю нещасну для Руси війну: "Ярославе и вси внуци Всеслави! Уже понизить стязи свои, вонзить свои мечи везрежени, уже бо выскочите из лѣдней славы. Вы бо своими крамолами начясте наводити поганья на землю Рускую, на жизнь Всеслави; которою бо бѣше насиліе отъ земли Половецкыи"¹. На особах полоцьких князів автор "Слова о полку Ігореві" уміло зображує княжі постаті, які через родинні незгоди й особисту амбіцію занедбували загальне добро, ослаблючи тим силу свого князівства й спричинюючи загальну руїну руської держави. Автор "Слова о полку Ігореві" підкреслив слабкість полоцьких князів в оборонних війнах з наступаючими племенами литовців: "Вже бо Сула не течеть сребреными струями граду Переяслави, и Двина болотомъ течеть оубѣмъ грознымъ полочяномъ подъ кликомъ поганыхъ."². Різко автор підчеркує, що тільки один Ізяслав Василькович виказав гідну поставу супроти ворогів, але сам згинув:

Единъ же Ізяславъ, сынъ Васильковъ, позвони своими острыми мечи о шеломи литовскыя, притрепа славу дѣду своему Всеславу, а самъ подъ черьлеными щиты на кровавѣ травѣ притрепанъ литовскими мечи; и сходитъ юна кровь, а тыи рекъ: "Дружину твою, княже, птиць крилы пріодѣ, а звѣри кровь полизаши". - Не бысть ту брата Брячеслава, ни другаго Всеволода; единъ же изрони жемчужну душу изъ храбра тѣла чресъъзлато ожереліе. Унѣлы голоса, пониче веселіе, трубы трубятъ городенскыи.³

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 29.

2. Ібідем, ст. 28.

3. Ібідем, ст. 28-29.

Зокрема на Всеславові, спричинникові багатьох воєн, авантурникові свого часу, якого постать овіяна різними народними легендами, автор "Слова о полку Ігореві" зобразив сумну судьбу руських подій княжої доби. Літописний розказ про негативну політичну діяльність Всеслава знайшов свій вислів в "Слові о полку Ігореві". Пісня про Всеслава починається з того часу, коли Всеслав у році 1068-му, перебуваючи в "порубі" в Києві, використав повстання Киян проти князя Ізяслава й сам засів на Великому Київському престолі. Однак, коли Ізяслав вернувся до Києва, Всеслав мусів ніччю тікати до Білгороду. По дорозі Всеслав пограбив Новгород, відтак "скочи волком до Немиги с Дудуток". У народі ходили чутки, що Всеслав був чаклуном і міг перекидатися у вовкулаку, про що і автор згадує у "Слові о полку Ігореві":

На седьмомъ вѣцѣ Трояни врьже Всеславъ жребій
о дѣвицю себѣ любу. Тѣмъ вѣлками подпръ ся о кони, и ско-
чи к граду Кълеву и дотчеся стружіемъ злата стола Кіевъ-
скаго. Скочи от нѣхъ лютымъ зѣбремъ въ плѣночи изъ Бла-
града, обѣсися синѣ мьглѣ. Утрѣ же возни стрікусы, отво-
ри врата Новуграду, разѣбе славу Ярославу. Скочи влькомъ
до Немиги съ Дудутокъ.¹

Відтак автор "Слова о полку Ігореві" дає короткий опис битви на Немизі біля Мінська, де Всеслав був розбитий трьома Ярославичами: Ізяславом, Святославом і Всеславом. Битва змальована в образах народної поезії, хліборобські мотиви протиставлені війні для того, щоб яркіше підчеркнути нещастя, що виникають із княжих міжусобиць: "На Немизѣ снопы стелють головами,

1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві", ст.29.

молотять че́пи харалужны́ми, на то́цѣ живото́у кладу́ть, вѣбу́ть ду́шу
отъ тѣла. Немизѣ кровави брезѣ не бологомь бяху́ть по сѣни
косты́ми руски́хъ сънновъ."¹ Дальша характеристика Всеслава
в "Слові о полку Ігореві" дає нам образ князя, який всі свої
сили направляє для заспокоєння своїх особистих амбіцій, кня-
зя, який авантурується по всіх усядах Руської Землі: "Всес-
лавъ князь людемь судяше, княземь грады рядяше, а самъ въ ночь
влькомь рыскаше; ис Кієва дорискаше до курь Тмутороканя, ве-
ликому Хрѣсови влькомь путь прерыскаше....."² Доля Всеслава
доводить автора до міркувань над долею цілої Русі, що її по-
чали ослаблювати князі, які йшли слідами Всеслава. Автор жа-
лібно згадує світлі часи Володимирові й протиставить їх ча-
сам XII-го століття, коли навіть рідні брати Юрик і Давид
Востиславичі не можуть домовитися для спільної виправи
проти половців: "О, стогнати Руской Земли, помянувшє пръвую
годину и пръвѣхъ князей! Того старого Владимера не лѣзѣ бѣ
пригвоздити къ гора́мъ Кієвскы́мъ. Сего бо нынѣ сташа стязи
Юриковы, а друзіи Давидови, нѣ розно ся имь хоботы пашуть,
ко́піа пою́ть"³.

По смерті Ярослава Мудрого теж і Чернігівщина від-
ділилася від Києва. Тяжку й довгу боротьбу за віддільність
Чернігівського князівства розпочав князь Олег Святославич.
Для осягнення своєї цілі він вперше в історії Русі зв'язався

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 29.
2. Ібідем, ст. 29.
3. Ібідем, ст. 29.

союзом з половцями й часто наводив їх на Землю Руську. Він дав початок тим неуханним домашнім війнам, які провадили його потомки /Чернігівські Ольговичі/ з Мономаховичами. Ці війни тривали аж до початку XIII-го століття, вони зовсім послабили могутність колишньої Київської Держави, й коли монгольські орди рушили на Київ, вже не було сил їм протиставитися. І зовсім правильно автор "Слова о полку Ігореві" називає князя Олега "Гориславичем", який належав до тих князів, від яких: "сбѣшеться и растяшеть усобицами"¹ Руська Земля. Характеристиці Олега й його шкідливій для Руси діяльності присвячує автор "Слова о полку Ігореві" немало рядків:

Бѣли вѣчи Трояни, минула лѣта Ярославля; бѣли плъци Ольгови, Ольга Святъславличя. Тѣи бо Олегъ мечемъ крамолу коваше и стрѣлы по земли сбѣше. Ступаетъ въ златъ стремень въ градъ Тмутороканъ; той же звонъ слыша давній великій Ярославъ, а сынъ Всеволожь Владимиръ по вся утра уши закладаше в Чръниговѣ.²

У продовженні опису Олегових авантур автор "Слова о полку Ігореві" змальовує нещасний бій за Чернігів на "Нежатиной ниве", де загинули Київський князь Ізяслав і Борис Вячеслав, союзник Олега Святославича. Літописець теж описує цей бій з деякими навіть деталями. Війна розгорілася між Ізяславом і Всеволодом Ярославичами, а Олегом Святославичем і Борисом Вячеславичем. Коли Ізяслав з Всеволодом окружили Чернігів, тоді Володимир Мономах, син Всеволода, взяв наступом східні ворота Чернігова. Ізяслав з Всеволодом "поидоша от града" навстрічу Олегу й Борису. Розвинувся братовбивчий бій "на месте

1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.

2. Ібідем, ст.26.

у села, на Нежатиной ниве", убою впали Ізяслав і Борис. Цей трагічний епізод в історії княжої Русі найшов дуже сумний відгомін у "Слові о полку Ігореві": "Бориса же Вячеславича слава на Суд приведе, і на Канину зелену паполому постла за обиду Ольгову, храбра і млада князя"¹.

Коли Ізяслав поляг у битві на Ніжатиной Ниві, на Київському престолі засів Всеволод, а по Всеволоді — по старшинству — син Ізяслава Святополк. За володіння Святополка прийшли на Русь половці, проти яких виступили руські князі й рішилися битися. Однак сили русичів були за слабкі й битва закінчилася програною для руського війська; під час втечі перед половцями утонув князь Ростислав у річці Стугні. Це літописне оповідання має виразну зв'язь з текстом "Слова о полку Ігореві": "Не тако ли, рече, р'єка Стугна: худу струю им'є, покр'єши чужи руч'є и стругы, ростре на кусту. Уношу князю Ростиславу затвори дн'є при тем'є берез'є."²

З приходом Володимира Мономаха на Київський престіл устають на якийсь час домашні війни. Влада Київського князя скріпилася, а сам Володимир Мономах кількома походами розгромив половецькі орди. Подібну активність у боротьбі зі степовиками виявив Мстислав Мономахович. По смерті Мстислава Київський престіл зайняв брат Мстислава Ярополк, якого на княжий пост видвигнули "людье-кыяне". Такий вибір кривдив синів Мстислава-правних претендентів по лінії батька — й скоро розгорілася на-ново домашня війна. Проти Ярополка виступив

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 26.

2. Ібідем, ст. 30.

Ізяслав Мстиславич у союзі з Ольговичами й половцями. Війна закінчилася повною перемогою Чернігівських Ольговичів. Головний переміжчик Всеволод Ольгович, який засів у Києві, поводився у столиці як завойовник; він оточився своїми Чернігівськими боярами, через що скоро Кияни почали відноситися до нього ворожо й, коли смерть забрала пишного Всеволода, вони не погодилися на вибір його брата Ігоря, а навпаки, на Київський престол закликали Ізяслава Мстиславича. Тоді-то Ольговичі в союзі з Юрієм Довгоруком повстають проти Ізяслава. Руська земля застоїлася знову й вкрилася руїною. Участь у війні брали й чужинці, зокрема половці грабили й брали людей у полон. У ході подій Києвом заволодів Юрій й панував аж до своєї смерті — 1158-го року. Ще за панування Юрія Кияни часто говорили, що Юрій захопив Київ силою й що їм "с Гюргем не ужити"¹. Тому-то й не дивно, що зараз по його смерті вибухло повстання, про яке літописець пише: "Много зла створиша в то день - розграбиша двор его красній и другий двор его за Днепром розграбиша, его же сам зване раем, и Васильков двор сына его розграбиша в городе;"².

Серед таких історичних обставин значення Києва як столиці починає маліти, навіть такий князь як Мстислав Ізяславич, що добув собі Київ, уважав свою Волинь за більше безпечніший пункт опертя й туди переїхав, коли Київ став знову тереном

1. А.Югов, Слово о полку Игореве, ст.22.

2. Ібідем, ст.22.

страшного знищення. Причиною нової домашньої війни став Новгород, який Мстислав старався вдержати при собі, виславши туди сина Романа. Рівночасно Андрій Боголюбський старався про свої впливи в Новгороді. При допомозі Ольговичів Андрій в році 1169-му здобув Київ і страшно його зруйнував. Після цієї перемоги Андрій кілька років держав Київ під своїм гнітом. Своїм поступованням Андрій викликав опозицію серед руських князів, які примусили його опустити Київ.

У боротьбі з Андрієм Мстиславичі так ослабили себе, що кінець кінців мусли погодитися на провід Чернігівських Ольговичів. Теж під впливом нової половецької небезпеки родяться між ворогуючими Мономаховичами й Ольговичами сильні ідеї протиполовецької боротьби. Найсильнішим речником нової політики виказався Рюрик Ростиславич, князь Київський. Перемігши Ольговичів, — 1180-го року розбиває Ігоря Святославича під Долобском — Рюрик віддає добровільно Київ Святославові Всеволодовичеві, щоб через такий дипломатичний жест приєднати до себе всіх Ольговичів. І це справді йому вдалося. Святослав сам відказався від союзу з половцями й вплинув на других Ольговичів змінити їхнє прополовецьке наставлення. Теж і Ігор Святославич зриває з половцями й стає їхнім завзятим противником. Почавши від року 1181-го існує в Києві т.зв. двовластя. Вправді Святослав сів на Київському престолі, але Рюрик мав за собою цілу Київщину — тому-то літописець

називає їх обох "Великими Князями"¹. Між Мономаховичами й Ольговичами почала вироблятися співпраця й скоро можна було числитися з протиполовецькою акцією.

Першу причину до боротьби дали самі половці, які 1184-го року під проводом Кончана напали на Русь. Проти нього виступив Ігор Святославич і прогнав його в степи половецькі. Ще цього літа Святослав Київський і Рюрик пішли походом на половців й розбили їх дошкульно над рікою Орел. Взято в полон сім тисяч половецького війська, сам моутній хан Коб'як попав Святославові. Про цю світлу побіду русичів згадує й автор "Слова о полку Ігореві": "...наступи на землю Половецкую, притопта хльми и яругы, взмути рѣкы и озеры, иссуши потоковы и болота, а поганого Кобяка изъ луку моря, отъ желѣзныхъ великыхъ плѣковъ половецкыхъ яко вихрьъ выторже: и палєся Кобякъ въ градѣ Києвѣ, въ гридниѣ Святъславли."². Крім полків Святослава й Рюрика в поході взяли участь і "окольні князі"-волинські, пинські, навіть Ярослав Галицький прислав військо; але Чернігівські Ольговичі відтягнулися, зокрема становище Ярослава Чернігівського було непевне, він часто відмовлявся від далеких половецьких походів, раз, мовляв, час не відповідає, знову другий раз, мовляв, похід йшов в інтересах головно Київщини й Переяславщини, а не Подоння, як Ольговичі пропонували. Один тільки Ігор Святославич настоював на похід, але не вибрався з уваги на дуже пізні повідомлення й весняну розталь, про що Д.С.Щи-

1. М. Грушевський, Історія України-Руси, ст. 245.

2. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 27.

Лихачев наводить цитат з літопису : "Княже! потьскы не можем перелетети; се приехал к тебе муж от Святослава в четверг, а сам идет в неделю ис Кылева, то како можешы, княже, постигнути?"¹. Все ж таки Ігор, хоча не належав до коаліційного походу, вибрався з деякими князями в басейн Дінця й над річкою Мерлом погромив половців². Половці одначе не могли перенести побіди Святослава й тому вчасною весною 1185-го року під командуванням Кончака прийшли в Переяславщину. Ставши над рікою Хоролом, Кончак старався завести переговори з Ярославом Чернігівським, щоб забезпечити собі еventуальний відворот. Святослав Київський, перестерігши Ярослава Чернігівського, несподівано разом з Рюриком вдарили на половців і розгромили їх, взявши багато полонених. Сам Кончак успів спастися наглою втечею. "Бесурмень", який обслуговував т.зв. живий вогонь, попався у полон, захоплений Володимиром Глібовичем. Цей лицарський подвиг молодого князя став навіть поетичною прикрасою, якої автор "Слова о полку Ігореві" вживає, характеризуючи могутність Великого Князя Всеволода: "...Ти бо можешы по сучу живими шерешыри стріляти, -удалыми сини Глібови..."³. Ще цю ранню весну на "самий Великдень"⁴ Святослав дійшов аж до самих половецьких вож, забравши багато полонених і іншої добичі. Після цього Святослав вибрався в землю в'ятичів⁵,

-
1. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.54.
 2. М.Грушевський, Історія України-Руси, ст.154.
 3. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.28.
 4. М.Грушевський, Історія України-Руси, ст.255.
 5. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.46.

щоб зібрати більше сил у князів "Верховских"¹ і разом об'єднаними військами вибратися на половців, тим разом на Діні і то на ціле літо. Ігор Святославич одначе не хотів ждати аж до літа, він ще весною 1185-го року вибрався в похід на половців, до синього Дону, правдоподібно "поискати"² стару Чернігівську Тмуторокань, що колись належала його дідові Олегові Святославичеві "Гориславичу". До походу приєдналися: Ігоревий брат Всеволод із Трубчевська, син Ігоря Володимир з Путівля, Святослав Ольгович з Рильська, відділ козубів під проводом Ольстина Олексича, воєводи Ярослава Чернігівського.

Похід Ігоря Святославича 1185-го року задокументований є у двох літописах. Точніший опис подій находимо в Іпатському літописі, який є писаний літописцем з полудневої Русі. Другий літопис - Лаврентівський, написаний у Володимирі Суздальському - подає відомості загальні, він теж з цілою своєю непримиримістю осуджує цей похід, тому деякі його описи протирічать описам Іпатського літопису.

Іпатський літопис подає, що похід Сіверських князів у далекі половецькі степи почався 23-го квітня 1185-го року, у вівторок під головним проводом Ігоря Святославича. Дев'ятого дня походу Ігорева військо, "сняшася" у Переяславській границі, дійшло до берегів Дінця 1-го травня. Цього самого дня під вечір наступило затемнення сонця: "Мая 1 бысть знамение

1. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.46.

2. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.54.

в сонци, в вечерню годину: морочно бе велми, яко и на боле часа, и звезды видети яко и в ночи, а у человек въ очию зелено баше, а солнце учинилося бе яко місяць, из рог же его яко угль горящ исходяще;¹. Теж і автор "Слова о полку Ігореві", характеризуючи лицарські прикмети князя Ігоря, високо поетичними образами змальовує затьміння сонця аж два рази: "Тогда Игорь възрѣ на свѣтлое солнце и видѣ отъ него тьмою вся своя воя прикрыты."²; "Тогда вьступи Игорь князь вѣ златѣ стремень и побѣха по чистому полю. Солнце ему путь заступаше;"³. Затьміння сонця віщувало нещастя русичам. Ігор ось цими словами звернувся до своїх бояр і дружинників: "Видите ли что есть знамение се?"⁴. Бояри й дружина йому відповіли: "Княже! се есть не на добре знамение се"⁵; Ігор знову їм відповів: "Братья и дружино! Тайны Божия никто же не вестъ, а знаменити творецъ Бог и всему миру своему. А нам что створить Бог-или на добро, или на наше зло-а то же нам видити"⁶. Сказавши так, Ігор перевів свої полки на другий беріг Дінця. Відтак Ігореве військо двигнулось у напрямку річки Осколи й очікувало через два дні Ігоревого брата Всеволода, який прямував іншою дорогою з Курська. Об'єднані війська двигнулись на полудня й дійшли до ріки Сальниці. Туди вже вернулися розвідчики, які донесли, що половці знають про похід і тому є на сторожі.

1. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.87./ПСРЛ, XX, ч.1, ст.136./

2. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.25.

3. Ібідем, ст.26.

4. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.57.

5. Ібідем, ст.57.

6. Ібідем, ст.58.

У такій ситуації треба було скоро наступати й заскочити во-
рога, або повернутися з пох оду, "яко не наше есть время"¹.
Тут Ігор знов переконливо закликав до продовження походу:
"оже ны будеть не бившия возвратитися, то сором ны будеть
пущеи смерти, но како ны Бог дасть"². Русичі постановили
продовжувати негайно похід, не зважаючи на темну ніч. Цей
нічний похід кольоритно зображений в "Слові о полку Ігореві":
"Дльго ночь мръкнеть. Заря свѣтъ запала. Мьгла поля покрывла.
Щекоть славій успе, говорь галичь убуди. Русичи великая поля
чръленьми щиты прегородиша,..."³.

Другого дня, в п'ятницю, в обідню пору русичі вперше
зустріли перші половецькі війська на другому березі Сюрля.
Половці, відправивши в запілля свої вежі, усталилися у боєвому
порядку. Теж і русичі зайняли боєві позиції: Лицарським зви-
чаем того часу Ігор Святославич промовив до князів: "Братѣ,
сега мы искали, а потягнемь"⁴. Бачучи, що русичі готові до
бою, половці почали відступати. Святослав Рильський, Володимир
Ігоревич та Ольстин Олексич швидкою атакою кінноти помчалися
за відступаючими половцями, які, утікаючи, мусіли залишити свої
вежі. Передні стежі русичів розбили деякі половецькі відділи,
багато вбивши в бою, а ще більше забравши в полон. Про цю по-
бїду виразно говорить автор "Слова о полку Ігореві": "

-
1. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.58.
 2. Ібїдем, ст.58.
 3. С.Гординський, Слово о полку Игореві, ст.26.
 4. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.58.

З заранія въ пяткъ потопташа плъкъы половецькыя и, рассушася стрѣлами по полю, помчаша красныя шубы половецькыя, а с ними злато, и паволокы, и драгыя оксамиты; ортьмами и япончицами и кожы начаша мосты мостити по болотомъ и грязивымъ мѣстомъ, и всякыми узорочы половецькыми. Чрълень стягъ, бѣла хорюговъ, чрълена чолка, сребрено стружик - храброму Святъславличю.¹

Коли йдеться про дальшу судьбу походу Ігорового війська, то описи літописей не сходяться. Лаврентіївський літописець подає, що після перемоги русичі стояли в половецьких вежах, "веселяся", і буньчучно говорили: "Братья наша ходили с Святославом великим князем, и билися с ними зря на Переяславль, а они сами к ним пришли, а в земле их есмь, и дети у нас, а ноне поидем по них за Дон и до конца избьем их."² Одначе Іпатський літопис ясно каже, що русичі не веселилися аж три дні, а навпаки, вичуваючи небезпеку й чисельну перевагу ворога, другого дня почали відворот з уваги на те, що не розбивши ворога, задалеко загнались в Землю Половецьку. Зокрема Ігор Святославич настоював на те, щоб негайно після першого дня битви почати відворот. Одначе князі: Святослав Ольгович і Всеволод пропонували, що краще було б ночувати й тим дати коням, що пізно ніччю вернулися з погоні, належний відпочинок. Літописець чітко висловлює устами Святослава Рильського цей так знаменний момент у поході Ігорового війська: "Далече есмь гонил по половцех, а кони мои не могут. Аже ми будеть ныне поехати, то талико ми будеть на дорозе остати"³. Рішено було ночувати в Поді Половецькому

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 26.

2. Д. С. Лихачев, Слово о полку Игореве, ст. 61.

3. Ібідем, ст. 61.

Ця ніч була для русичів повна тривоги, про що маємо сильний натяк в "Слові о полку Ігореві": "Дремлеть въ полѣ Ольгово хороброе гнѣздо: далече залетѣло!"¹. У суботу вранці половці, успівши стягнути великі сили, оточили русичів з усіх сторін і стали наступати на них "ак борове"². Проти русичів повстала ціла Половецька Земля; так багато було ворожого війська, що руські князі прямо не знали, куди кому виїжджати до бою. Про цю грізну ситуацію так говорив Ігор Святославич: "Се ведаюче собрахом на ся землю всю: Кончана, и Козу Бурновича, и Токсобича, и Етебича, и Терьтробича"³. Ця нерівна битва зображена з цілою її завзятістю у "Слові о полку Ігореві":

"летять стрѣлы каленныя, гримлють сабли о шеломи, трещать копья харалужныя въ полѣ незнаемѣ, среди земли Половецкыи."⁴ Бачучи грізну небезпеку Ігор наказав своєму війську пробиватися у напрямку Дінця, спішитися кінноті й битися усім разом, не залишаючи нікого по дорозі: "оже погибнемъ, утечем сами, а черныи люди оставим, то от Бога ны будетъ грех, сих выдавше. Поидем, но или умремъ, или живи будемъ на едином месте"⁵.

Затяжний бій, який проходив між русичами а половцями на смерть і життя, продовжувався цілий день і цілу ніч, а на третій день "Черна земля под копити жостыи была посіана, а кровію польяна"⁶. Однак, як видно з описів літописів, русичам

-
1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.26.
 2. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.61.
 3. Ібідем, ст.61.
 4. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.
 5. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.61.
 6. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.

не пощастило вирватися з ворожого оточення. Зокрема брак води був для руських воїнів дошкульний, бо спершу коні, а відтак воїни почали знесилюватися від жажли: "изнемогли бо ся бяху безводьем, и конї, и сами в знои и в тузе... по три дни бо не пустили бяху их к воде"¹. Коні почали падати, відтак було багато ранених і вбитих між русичами. У неділю вранці серед безнастанної січі відділ ковуїв не витримав сильного половецького наступу й подався до втечі. Щоб за всяку ціну припинити цю першу диверсію, ранений вже в руку Ігор пустився за ковуями й старався їх повернути до боєвого порядку. Ігор зняв з голови шолом, щоб воїни пізнали його, все ж таки він не зміг задержати їх. Вертаючись на поле бою, Ігор на віддалі лету стріли від свого полку був захоплений половцями в полон. Ігор ще бачив, як його брат Всеволод мужно бився з половцями, "идуше вокруг при езере"². Ігор, передбачуючи безвихідне положення Всеволода, сам вже опинившись в половецькому полоні, просив у Бога смерті, щоб не бачити цього страшного погрому руського війська, про що так сильно натякує автор "Слова о полку Ігореві": "То было в ти рати і в ти полки, а сицеї рати не слышано..."³. Літописець наводить слова Ігоря, які він висказав з причини цього досі нечуваного погрому свого війська: "Где ныне возлюбленный мой брат? Где чадо рожения моего? Где бояре думающеи, где мужи храбрѣствующеи, где ряд

1. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.49./ПСРЛ, ст.137/.

2. Ібідем, ст.49.

3. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.

польчній? Где кони и оружія, многоценная? Не отъто всего ли того обнажихся, и связня преда мя Господь в руки незаконным темь"¹. Всеволод, брат Ігоря, теж був взятий у полон, не зважаючи на його хоробрість, яку він примінив в нерівному бою. Полонених князів забрали половецькі хани. Ігор попався Кончакові. І так затяжний бій, що тривав три дні, закінчився страшним погромом руського війська. Князі всі "изымани бяху", а "бояре й дружина вся избита, а инии изымани и та язвенні"². І з цілого Ігоревго війська спаслося лише діля п'ятнадцяти "мужей"³.

Літописець наводить, що половці передали вістку про погром русичів торгівцеві, що прямував на Русь з Половецької Землі: "Пойдите по свою братью, или мы к вам идем по своих"⁴.

"Слово о полку Ігореві" дає тлічний опис бою: "Бишася день, бишася другий, третьяго дни къ полуднію падоша стязи Игоревы. Ту ся брата разлучиста на брезб быстрой Каялы."⁵

Святослав Київський вертався вже з північних руських земель і, коли доходив до Новгороду Сіверського, довідався про вчасний Ігоревий похід на половців. А коли прибув до Чернігова, то до нього прибіг Ігоревий дружинник Беловод Просович і сповістив йому про страшний погром русичів. Святослав, почувши те, глибоко зітхнув, утер сльози й так промовив: "О любя моя братья и сынове и мужи земли Руское! Дал ми Бог притомити поганья, но не воздержавше уности отвориша ворота на Русьскую землю,

1. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.62.

2. Ібідем, ст.62.

3. Ібідем, ст.62.

4. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.49.

Воля Господня да будеть о всем. Да како жаль ми бяшеть на Игоря, тако ныне жалую больше по Игоре брате моем¹.

Літописець називає це "злато слово со слезами смѣшено" князя Святослава. Автор "Слова о полку Ігореві" передає його в дещо іншій формі, але характер і тон його є подібний. У тому "Злате Слово" Святослава схарактеризовані наслідки погрому Ігорового війська, а саме: Святослав "притомил поганых" в поході 1184-го року, а Ігор "не сделжав юности", "отворил ворота" половцям на Руську Землю. Цю тугу й сум так описує автор "Слова о полку Ігореві": "А вѣстона бо, братіе, Києвъ тугою, а Черниговъ напастыми; тоска разліяся по Руской земли; печаль жирна утече средѣ земли Рускыи..."². Подібний опис дає літописець: "и не мило бяшеть тогда кому ж до свое ближнеѣ, - но мнозе тогда отрекаются душъ своих жалующе по князих своих"³. І так, як треба було сподіватися, "поганые" половці, розгромивши Ігореві полки, "взяша гордость велику"⁴, рушили цілою силою на Русь. Половці розбилися на дві групи. Кончак вибрався в Київщину, намагаючись за всяку ціну відомститися за свого діда Шарукана, якого розбив був Мономах у році 1106. Автор "Слова о полку Ігореві" й згадує про те, що готські дівчата оспівують пімсту за Шарукана: "Се бо готскыя красныя дѣвы вѣчпѣша на брезѣ синему морю, звонячи рускымъ златрмь:"

-
1. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.62.
 2. С.Гординський, Слово о полку Игореві, ст.27.
 3. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.65.
 4. Ібідем, ст.65.

поють время бусово, лелбють мечь Шароканю¹". Друга половецька група під проводом хана Кзи грабувала на Посем'ю, "где ся остале жены и дети:готов нам полон собран;емлем же городы без опасе"². Половці спалили багато сіл навкруги Путівля, сам замок у Путівлі, де в той час перебувала дружина Ігоря Ярославна, встоявся перед половцями.

Другий хан Кончак на своєму шляху в Київщину зайняв Переяславщину. Саме місто Переяслав боронив князь Володимир Глібович. Кончак зустрів хоробрий спротив русичів, які цілий день відбивали безнастанні наступи переважаючого ворога. Сам Володимир "дерз и крепок к рати" виїхав з города й кинувся на половців; він бився дуже хоробро, одначе, окружений ворогами з усіх сторін, був ранений трьома копіями³. Про цю подробицю згадує й автор "Слова о полку Ігореві": "се у Рими кричатъ под саблями половецкими, а Володимир под ранами, - туга и тоска съгну Глббову!"⁴. Володимир Глібович звернувся за поміччю до Святослава Київського, Рюрика й Давида: "Се половци у мене, а помозите ми"⁵. Одначе Давид, який стояв зі своїми смольнянами в Трипіллі, відказався від спільного походу для звільнення Переяслава, заявляючи: "Мы пошли до Киева; да же бы была рать, былись быхом: нам ли иное рати искати, то не можемъ, уже есмы изнемогли"⁶. Теж і автор "Слова о полку Ігореві" згадує з досадою про відмову Давидавого війська:

-
1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.28.
 2. Д.С.Лихачев, Слово о полку Ігореві, ст.65.
 3. Ібідем, ст.65.
 4. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.28.
 - 5.-6. Д.С.Лихачев, Слово о полку Ігореві, ст.65.

"Сеґо бо нынѣ сташа стязи Рюриковы, а друзіи Давидови, нь розно ся имь хоботы пашуть, копія поють"¹.

Святослав і Рюрик, зібравши військо, поплили Дніпром назустріч половцям. Половці, довідавшись про цей маневр русичів, почали відступати з Переяславщини. По дорозі взяли місто Римів. Мешканці Римова завзято боронилися, одначе, коли укріплені стіни розвалилися, половці вдерлися у місто, вбиваючи й забираючи багато в полон. Автор "Слова о полку Ігореві" відмічує руйнування Римова : "Се у Рим кричат под саблями половецькими"².

Тимчасом Ігор Святославич перебував у полоні хана Кончака. Все ж таки Ігор мав багато свободи й половецькі сторожі добре з ним поводитися. Він міг їздити на лови й мав аж шість слуг. Ігор теж мав свого священника, який приїхав туди з Русі для церковної відправи. Скоро теж склалися прихильні обставини для Ігоревої втечі. Один молодий половчин Лавр, що розмовляв часто з Ігорем, запропонував князеві допомогу при втечі. Спершу князь Ігор не погоджувався піти "неславним путем"³. Одначе Ігор, коли довідався від своїх слуг, що половці, вертаючись з Переяслава, розлючені задумують повбивати усіх полонених, рішився на втечу. Час для втечі вибрано вечір при заході сонця. Ігор післав свого конюшого до Лавра, щоб він переправився на "ону сторону Тора с конем поводным"⁴ і там ждав Ігоря. Половці, які

1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.29.

2. Ібідем, ст.28.

3. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.65.

4. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.50./Іпат.літ./

стерегли князя Ігоря, не сподівалися навіть, що князь плянує втечу. Вони, напившись кумиса, від якого їхні голови підхмелилися, веселилися й гралися. Тимчасом Ігор, помолившись і взявши хрест і ікону, тихцем підняв полу половецької вежі й вийшов; відтак, перепливши річку, сів на коня і помчав попри половецькі вежі¹. Вислано негайно погоню, одначе Ігор і Лавр зуміли за першу ніч віддалитися від полоси половецьких веж. За два дні втечі вони опинилися вже в сусідстві "Руского броду"². Як згадує автор "Слова о полку Ігореві", втікачі сильним темпом підорвали сили своїх коней і дальшу дорогу мусли перебути пішо:

"Коли Игорьъ соколомъ полетѣ, тогда Влуръ влькомъ потече, труся собою студеную росу: претръгоста бо своя бръзая комоня"³.

Ігор "іде пешь одинадцять ден до Города Донця"⁴, де вже не було небезпеки половецької погоні. І так Ігор Святославич приїхав у свій Новгород Сіверський. Одначе автор "Слова о полку Ігореві" занотовує поворот Ігоря до Києва; правдоподобно, що таке відступлення від літописного порядку дасться пояснити ціллю автора - підчеркнути центральне значення Києва, столиці Русі: "Солице свѣтитя на небесѣ, Игорьъ князь въ Руской земли. Дѣвизи поють на Дунаи, вьются голосичресь море до Києва. Игорьъ йдеть по Боричеву къ святѣй Богородици Пирогощей"⁵.

1. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.50./Іпат.літ./

2. Ібідем, ст.50.

3. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.29.

4. К.В.Кудряшов, ст.51.

5. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.30.

Після повороту Ігоря з половецького полону літописець не заготовує особливих половецьких наїздів на Русь. Щойно два роки пізніше, весною 1187-го року половці дійшли до Дніпра, до Татинецького броду¹. Святослав і Юрик виступили походом проти них. Одначе половці, попереджені Чорними Клобуками, скоро відступили за Дніпро. Святослав і Юрик організували ще кілька походів, одначе без великого успіху з уваги на те, що Ярослав Чернігівський відмовлявся запускатися далеко в Землю Половецьку. Критичну нотку на адресу Ярослава висловлює автор "Слова о полку Ігореві": "А уже не вижду власти сильного и богатого и многоволя брата моего Ярослава съ черниговскими былями, съ могуты, и съ татраны, и съ шельбирьы, и съ топчакы, и съ ревугы, и съ олбьры:"². Сам Ігор Святославич не брав активної участі у тих походах, тому що його син Володимир якраз одружився з дочкою хана Кончака. Коли Володимир вернувся на Русь, Ігор Святославич став головним ініціатором великого протиполовецького походу. Для організування того походу треба було згоди між князями. Багато вінчань, що тоді якраз відбулися, спричинилися до приятельських взаємовідносин між Мономаховичами й Ольговичами: "ТоБ же недьБь отда Юрикь дьчерь свою Ярославу за Ігоревича за Святослава в Новгород Сьверский. Тогда же прде Володимьрь ис ПоловьБць с Кончаковною и сътвори свадьбу Игорьь сынови своему,

1. К.В.Кудряшов, "Слово о полку Игореве" в историко-географическом освещении, ст.72./Іпат.літопис під роком 1187/

2. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.28.

и вБнчя его ис дБтятемь"¹. Гомін цієї згоди, цього святочного настрою чути в "Слові о полку Ігореві". Коли ж звернемо увагу на закінчення "Слова о полку Ігореві", то окрім радості з причини щасливого повороту Ігоря бачимо там неначе пряме звернення автора до слухачих його князів і дружинників. З того видно, що "Слово о полку Ігореві" було написане 1187-го року зараз по поверті Володимира Ігоревича на Русь.

Порівнюючи розповідну частину "Слова о полку Ігореві" з оповіданнями літописів, видно яскр схожість. Дрібні відступлення від літописного порядку, переставки в оповіданні подій, пропущення й доповнення, не зовсім ясні або сумнівні подробиці дадуться вповні пояснити артистичною ціллю автора. Йому не йде про літописну точність і повноту, але о враження естетичне. Вся ця схожість в загальному укладі твору звертає на себе увагу. Подібна схожість замітна в укладі поодиноких частей. Теж і провідна ідея "Слова о полку Ігореві" тотожна з ідеєю Володимира Мономаха, що промовляє з літописних записів: "не хочу я лиха, но добра хочу братья и Руській Земли"².

Описуючи Ігоревий похід на половців, автор "Слова о полку Ігореві" не обмежується лише до характеристики йому сучасних князів. Для підкріплення патріотичного настрою й для підсилення ідейности твору автор вміло виловлює найкращі моменти цілої історії Київської Руси; на прикладах княжих постатей

1. В. Коцовський, Історично-літературні Замітки до "Слова о полку Ігореві", ст. 28.

2. Ібідем, ст. 34.

минулого ставить перед читачем величі могутність Княжої Держави. Не оминає автор "Слова о полку Ігореві" і тих історичних подій, які спричинили роздробленість Київської Русі. Він сильно осуджує княжі незгоди й кормоли, які довели до того, що половці часто наїжджають Руську Землю. Передбачуючи загрозу нових половецьких нападів, автор використав Ігоревий похід для того, щоб спонукати сучасних йому князів до об'єднаного походу на половців. Автор "Слова о полку Ігореві", ознайомлений з історичними проблемами сучасного йому та старшого періоду історії Русі, використав усі свої мистецькі засоби, щоб сучасникам і пізнішим поколінням залишити твір, який свідчить про велике почуття національної спільноти суспільности Київської Русі XII-го століття.

ПОЛОВЦІ Й РУСЬ

Вже у ранній добі свого історичного формування була Русь примушена провадити часті й тяжкі бої з різними степовими ордами, що намагалися поселити в чорноморських степах. Тому-то ця сторінка історії найшла своє широке відзеркалення у народній пам'яті й стала головною темою так літописних записів, як і народних-дружинних епосів. Одним з епізодів цієї боротьби з азійськими ордами-це невдачний похід князя Ігоря Святославича. Оцю історичну подію, докладно записану в двох старо-українських літописах, взяв собі за тему до своєї незрівняної поеми автор "Слова о полку Ігореві". Попри картини, що заторкають саму історичну подію й мають чітке відношення до проблем старо-українського життя, автор "Слова о полку Ігореві" обширно й барвисто зобразив і світ половецької орди цієї епохи. Тому-то темою вище названого розділу будуть: історичні постаті Землі Половецької, половецький побут, військова експансія й підсумок взаємних культурних впливів.

Кипчаци, або в загальній українській історичній термінології, - половці--це одна із багатьох азійських орд тюркського походження¹, яка ще в половині XI-го століття зайняла степи між Волгою і Дніпром. Поява нової воєнної йовничої й добре узброєної орди припадає саме на час, коли на Русі сила князів зачинає ослаблюватися через роздробленість руських земель. Домашні війни між руськими

князями дають нагоду половцям надовго перебувати в чорноморських степах і відтиснути Русь на довгі часи від берегів Чорного моря. Все ж таки руський нарід і князі-будівничі скоро зорієнтувалися в ситуації і часто встрявали у війни, щоб зберегти кордони Київської Держави, або відзискати втрачені терени нової колонізації. Боротьба з половцями була тим тяжча, що їхня орда була дуже чисельна та добре військово зорганізована. Розпоряджаючи найновішими воєнними засобами й швидкою степовою кіннотою, половці скоро прийшли до такої могутности, що почали загрожувати Візантійській імперії. Згодом, випробувавши в далеких походах свою армію, половці зачинають часто наїздити на руські землі. Використовуючи незгоди князів, половці як союзники князів ізгоїв воюють на території руських князівств, плюндруючи надбання культури й загрожуючи спокійному життю руського населення. Від половини XI-го століття аж до приходу монголів руська земля була тереном незчислимих боїв з грізною половецькою ордою, яка опісля під тиском нової мандрівки монгольських племен в Азії пересувалася в чорноморські степи й наддунайські країни, встряваючи в безнастанні війни в Болгарії, Візантії, а згодом на Русі.

Першу появу половців на Русі літописець занотовує під роком 1054-им, коли войовничі Кипчаки перебрали провід над торками й почали контролювати степові країни, що досі були в посіданні торків-огужів. Коли огужські степи стали

власністю кіпчацької орди, їхні колишні союзники торкі громадно почали переходити на Русь і за згодою князів оселялися на пограничних землях і звільна, улягаючи руській культурі, включатися в державне життя Київської Русі. Подібні випадки траплялися з половцями, спершу рідкі, пізніше чисельніші. Покищо увага половців була звернена на розширення й зміцнення нових границь свіже підбитих теренів.

Ще до приходу в чорноморські степи половці об'єднаними силами знищили останки хазарської держави, а по розгромі печенігів Ярославом Мудрим вони поширили своє панування на захід, спершу до Дніпра/1055/, а згодом до Дунаю. Половці поділялися на т.зв. коліна¹, якими верховодили половецькі династії. У більшості коліна мали своїх окремих ханів і були самостійні. Деякі половецькі хани старалися об'єднати цілу силу половців під одно панування, але це, як пише М. Грушевський, було тільки старшинство моральне. Однак, хоча на зовні не бачимо державної єдності, між половцями рідкі були непорозуміння чи сварки, а навпаки, вони все зорганізовано вибираються у грабіжницькі походи на Русь, Болгарію й Візантію. Щоб успішно вирішувати далекі походи, половецьке військо послуговувалося швидкою кіннотою й легкими телігами, що були так питомі для всіх кочовничих військ. Половецькі походи відбувалися у більшості зимою, літом половці верталися в чорноморські степи, де перебували їх родини, які з таких чи інших причин не брали участі в поході, а лишалися

зимувати у т.зв. половецьких вежах. Для переправи через великі ріки половці послуговувалися човнами зі шкіри. Вживання т.зв. штучних вогнів в атаках на міста вказує, що половці мали високу воєнну техніку, яку вони часто запозичували у народів Азії. Легке озброєння давало половецьким їздцям швидко вдарити на ворога. Перебуваючи літом у своїх чорноморських степах, половці жили переважно зі скотарства та воєнної добичі; рільництвом займалися підбиті половцями слов'янські осадні й невільники. Половецькі міста /Шарукань, Асеня/ були знаними торговельними ринками, на яких перепродавано невільників, шкіру, збіжжя і інші продукти. Зокрема торгівля невідьниками була поживлена й тому часті половецькі грабіжницькі походи на Русь забирали у полон незчислимі валки цивільного населення. Князь Володимир Мономах року 1103-го, закликаючи князів у похід на половців, так описував лихо від них: "Почне смерд орати, а приїде половчин і вдарить смерда стрілою, і кобилу його забере. А в'їхавши в село, забере його жінку й діти, і візьме увесь його маєток¹".

Зокрема від 1090-го року зачинається серія безнастанних нападів на Київщину й Переяславщину під проводом хана Боняка, що вславився великим воєнним хистом у війнах з Візантією. Половці безкарно спустошили київські й переяславські передмістя, а полуднева Київщина й майже вся Переяславщина була ними знищена майже до решти. Передусім рік 1094-ий

1. І.Огієнко, Слово про Ігорів Похід, ст.13./Іп.літ./

залишився в тямці руського населення як рік страшних половецьких знищень, коли то Боняк напав на Київ, а Куря і Тугорхан пустошили Переяславщину. Вічна загроза половецьких нападів створила потребу організації оборони руської землі. Руська людність, зокрема Кияни, осуджували князів, що наводили половеців, або не виявляли ентузіазму в боротьбі зі степовиками. Коли Ізяслав Ярославич відказався від боротьби з половецями, мешканці Києва підняли проти нього повстання¹. Щойно опісля ситуація змінилася, коли провід боротьби з половецями перебрав переяславський князь Володимир Мономах. Обороняючи спершу Переяславщину перед сильними нападами Боняка, Мономах, починаючи від 1106-го року, організує руське військо, яке переходить вже в наступ. У році 1109-ому Мономахова розвідка нищить половецькі кочовища над Дінцем, а вже рік 1111-ий записується в історію як рік найбільшої руської організованої виправи в половецьке Подоння. Дві великі битви 24-го й 27-го березня коло Слов'янська закінчилися повною перемогою русичів. Радісно зустріла цю вістку руська земля, слава про перемогу руських військ неслася до Греків, Угорів, Чехів і до Риму². Теж і сини Мономаха Мстислав і Ярополк вславилися походами в Землю Половецьку, заганяючи половеців за Волгу й Яїк. Ці походи в степи /1103, 1109, 1111, 1120/ підорвали вже силу половеців, які, стративши воєнного духа, відсунулися далі на південь від границь руської колонізації. Тоді теж поживається

1. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.20.

2. Іпат.літопис, ст.198.

міграція половців на Кавказ-Грузію. Цей упадок половецької сили підняв духа серед тих орд, що підлягали половцям. Безпосередньо по поході Ярополка на Дін печеніги й торки підняли повстання проти половців; два дні й дві ночі билися зі собою орди. Побіджені печеніги й торки покинули половецькі степи й піддалися під зверхність руських князів. Однак руські князі не використали цього історичного моменту, а навпаки, зайнявшись внутрішніми незгодами /війни Ольговичів з молодшими Мономаховичами/, забули про боротьбу з половцями. Половецькі кочовища знову зближаються до руських осад/Орель, Самара, Ворскла/. У домашніх війнах знову бачимо половців на Русі. Їхні напади стають частіші й цю нову загрозу не раз висловлює літописець: "Половці цієї зими воюють нас часто, наче ми їм Подунайці, чи що"¹.

Перебуваючи постійно на пограниччі руської колонізації, що протягом XII-го віку значно збільшилася в напрямі на південь, половці знову організують грабіжницькі напади на Русь: "и от туду же ездячи и почаша часто воевати по Русси"². Деякі руські князі постійно перебували з військом на пограниччю, щоби цим відстрашити половців від нападів. Носієм нових ідей боротьби зі степовиками був князь Рюрик Ростиславич, внук Мстислава Великого; Рюрик ходив на половців в 1183-му році й розбив їх на річці Хириї, цей сам князь ради

1. М. Грушевський, Історія України-Руси, ст. 452. /Іп. літ./
2. Ібідем, ст. 451. /Іп. літ./

нової протиполовецької виправи приєднує до себе Святослава III Всеволодовича з Ольговичів. Сильна коаліція руських князів звернулася походом проти половецької орди, яка кочувала від берегів Чорного й Озівського моря до Дніпра й була під пануванням хана Коб'яка. Похід закінчився блискучою перемогою русичів, половці були розбиті 30-го липня 1184-го року, взято понад сім тисяч полонених, сам хан Коб'як попався Святославу Київському. У цьому поході князі Ігор і Всеволод Святославичі участі не брали, мовляв, похід йшов на південь, а не на Подоння в інтересах Чернігівської Землі; крім цього несподівана вчасна розталь і пізні повідомлення про речинець походу були причиною, що вище згадані князі не могли приєднатися до походу. У протиполовецькій кампанії велику роль грали галицькі полки Ярослава Осмомисла: "из Галича от Ярослава помощь, а своя братья не идоша, рекуще: далече ны есть ити вниз Днепра...¹".

Половці не хотіли погодитися з такою побідою Святослава, вони під командуванням хороброго хана Кончака, що верховодив Придонською ордою, з великими силами вибралися проти руських князів. Зупинившись над річкою Хорол, Кончак почав переговори з Чернігівським князем Ярославом, намагаючись скористати з його нестрального становища. Однак Святослав, розгадавши скритий план Кончака, разом з Гюриком розбили половців, захопивши багато полонених. Сам Кончак ледве що успів утекти.

1. А.Югов, Слово о полку Игоревест. 163./Іп.літ.р.1184/

Ще цієї весни Святославові полки вибралися у половецькі землі й захопили багато полонених і табуни коней. Сам Святослав вибрався до Корачева — у землю вятичів, щоб, побільшивши свої сили, вибратися проти половців до Дону на ціле літо.

Серед таких обставин Ігор Святославич, князь Новгороду Сіверського, не повідомивши Святослава Київського, організує протиполовецький похід, проти Кончака, колишнього свого союзника в боротьбі з Рюриком Ростиславичем¹. 23-го квітня 1185-го року Ігореві полки, серед яких було багато галичан², вийшли з Новгороду Сіверського; до нього приєдналися: князь Всеволод із Трубчевська/Ігоревий брат/, син Володимир з Путівля, Святослав Ольгович з Рильська та відділ ковуїв Ярослава Чернігівського під командуванням воеводи Ольстина Олексича. Ігор ставить собі сміле завдання, а саме: "поискать" стару чернігівську Тмуторокань і дійти до Чорного Моря, від якого Русь була відтята половцями через сто літ. Після кількох початкових успіхів русичі, оточені переважачими половецькими силами, були розгромлені. Мало хто врятувався утечею, сам Ігор, Володимир, Всеволод попали в полон. "Поганіле" половці "взяша гордость велику" рухнули на Русь, Кончак на Переяслав, а Кза на Посейм'я. Святослав з Рюриком, сподіваючись половецького

1. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.50.

2. А. Югов, Слово о полку Игореве, ст.112.

нападу, Дніпром спішили на поміч Володимирові Глібовичеві. Половці, довідавшись скоро про руські сили, відступили з Переяслава в степ. Після нещасного походу Ігоря руські князі організують низку протиполовецьких походів; сам Ігор Святославич в 1191-му році ходив походом на половців. Відомі були часті походи князя Романа Мстиславича, про якого літописець так висловлюється: "устремил бо ся б'яше на поганія, яко і лев, сердит же бисть, яко і рись, і губяше я, яко і крокодил і переходаше землю їх, яко і орел, храбор бо бі, яко і тур"¹.

Однак на переломі XII-го і XIII-го століття половецькі війни зачинають втихати. Поява нової монгольської орди зумовляє зміну у відносинах русько-половецьких. Половецький хан Котян почав переговорювати з руськими князями для спільної боротьби з монголами. У нерівному бою над Калкою половці, не видержівши сильного наступу ворога, почали втікати, чим спричинили паніку серед війська. Цілковитого розгрому зазнали половці в боях над Волгою /1228-го р./ і біля Астрахані /1238-го р./, багато їх вбито, залишки забрано в монгольське військо.

Довголітнє половецьке сусідство з руськими землями і її людністю не могло пройти без впливів високої культури Руси на половців. Часті зносини половецьких ханів з руськими князями, спільні походи з князями-ізгоями, що спричинювали

1. Д.Кардаш, Золоте Слово, ст.26./з Галицько-Волинського Літопису/.

довгий побут половців на території Русі, відтак виміна полонених, частинна колонізація Подоння, Посейм'я, Полудневої Чернігівщини спершу торками, а згодом половцями, численні шлюбні зв'язки були чинниками, які сильно впливали на всі азійські орди, а зокрема на половців, на європейському ґрунті. Впливи культурного європейського світу /Русь, Візантія, Болгарія, Малярщина/ були під кінця XII-го століття такі сильні, що половці ніяк не хотіли піддатися під провід монголів, а вибрали нерівну боротьбу в союзі з руськими князями. В дальших подіях середовіччя половці ще виявляли свій організаційний хист. Вони були творцями династії Богариба, єгипетського роду Мамелюків. Немалу роль відіграли половці в історії Болгарії, де навіть дві династії — Тертевовська й Сісмановська — були половецькі. Велике число половців /200.000 душ/ прийняв угорський король Бела як рівнорядних громадян, а шлюб його сина з половецькою наглядно говорить про дружні відносини. Безумовно, що це все мало свою причину в тому, що всі азійські орди, які перебували літами в сусідстві Русі, підлягали впливам вищої руської культури й тому могли вони, покинувши Чорноморський Низ, стати рівнорядними партнерами других європейських народів.

Часті війни, перемиря, союзи з князями ізгоями, обмін невільників між половцями й русичами зумовляли безупинну виміну культур Київської Русі й майже цілого тодішнього азійського світу й якраз у цьому трансформуванні двох

різних культур половці відіграли велику роль. Активність половецького світу в межах історичних дій Київської Русі знайшла своє вірне відзеркалення в старо-українських літописах і лицарських епосах. "Слово о полку Ігореві" є якраз показником того, як добре руські поети-автори були ознайомлені з історичними постатями половецької орди, з їхнім побутом, з історією степових народів, усно-словесністю тощо. У "Слові о полку Ігореві" бачимо теж великий вплив орієнтального світу в мистецькій побудові твору, головню в ділянці лексики й семантики.

Автор "Слова о полку Ігореві" у коротких словах : "Се бо готьскыя красныя дѣвѣи въспѣша на брѣзѣ синему морю, звонячи рускымъ златомъ : поють время бусово, лелѣють мечь Шароканю"¹ заторкує ряд важних подій давно минулого Половецької Землі. Перш за все насувається потреба пояснення, про яких готів тут ходить. Такими могли бути тільки кримські готи-Тетраксити, які жили на півострові Таманському й на полудень нал берегами Чорного Моря у Тмуторокані. Готи входили в склад Хазарського Каганату, опісля по розгромі хазар Святославом Завойовником, були підданими Тмутороканських князів, згодом з утратою з утратою Тмуторокані готи ввійшли в залежність половців. Насувається питання, чому саме готи раділи з розгрому руського війська. Д.С.Лихачев доказує, що похід Ігоря, спрямований на Тмуторокань,

1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.28.

був загрозою не-тільки для половців, але теж і для готів¹. Згадка про "время бусово" відноситься до історичних подій IV-го століття, а саме до антів, предків слов'ян, і готів. У 375-му році готський король Винитар розгромив антів і убив їхнього князя Буса. Цю подію зв'язують готи з програним боєм Ігоря Святославича, руського князя, нащадка колишніх антів. Коли йдеться про згадку у "Слові о полку Ігореві": "месть Шаруканю", то треба й думати, що ще в році 1185-му пам'ять половців про розгром Шарукана /1106-ий рік/ була свіжа й вони жили надією, що пімстяться за нього. Ясний коментар до цієї історичної події находимо в Іпатському літописі під роком 1185-им, коли після невдачної Ігорової виправи хан Кончак переговорює з ханом Кзою відносно відплатного наїзду на Русь: "Пойдем на Киевскую сторону, где суть избита братья наша и великий князь наш Боняк". Пімсту за Боняка треба утотожнювати з пімстою за Шарукана, тому що Шарукан був співучасником Боняка в поході на Русь в році 1106-му, в якому половці зазнали страшного розбиття. Іпатський літопис під роком 1106-им докладно занотовує перемого русичів:

"том же лете прииде Боняк и Шарукань старый и ини князи мнози, и сташа около Лубна. Святополк же и Володимер, и Олег, Святослав, Мьстислав, Вьчьслав, Ярополк, идоша на половцев к Лубну; в б час дне бродишася через Сулу и кликоша на не. Половци же вжасошася от страха, не възмогаша и стяга поставити, но побегоша хватяючи конии, а друзии пеша побегоша; наши же наччша сеция, а друзгья руками имати. И гнаша я до Хорола; убиша же Тааза Бонаеова брата, а угре яша и братию его, а Шарукань одва утече".

1. Д.С.Лихачев, Слово о полку Игореве, ст.27.

При цій нагоді треба додати, що Шарукан був дідом хана Кончака, теж і батько Кончака, хан Отрок потерпів сильний удар від Володимира Мономаха, він мусів спасати своє життя втечею аж на Кавказ за "Залізні Ворота"¹. Тим-то треба собі пояснити, чому саме Кончак вибирається походом на Переяслав, Київ, а не на Чернігівщину. Д.С.Лихачев думає, що зворот "время бусово", "месть Шароканю" не є взяті автором "Слова" з руських літописів чи руських історичних пісень. Автор мусів знати героїчні половецькі пісні, які по аналогії до руських /" дБвици поють на Дунаи, вьютя голоси чрезь море до Києва"/² співалися устами готських дівчат на берегах синього моря. Що половецькі історичні пісні були знані на Русі, доказує Галицький літопис з 1200-го року, де на підставі тих пісень є згадка про ханів половецьких: Отрока, Шарукана й Кончака.

Теж і пізніші постаті Половецької Землі, сучасні авторові "Слова о полку Ігореві", знаходять своє місце у дружинному епосі. Перший із них це половецький хан Коб'як, якого орда кочувала від берегів Чорного й Озівського моря до Дніпра. На нього то вибралися руські князі у липні 1184-го року. Русичі сильно розгромили половеців над річкою Орел, взято чимало половецької старшини в неволю, між ними хана Коб'яка. Цю перемогу приписує автор "Слова о полку Ігореві" головні Святославі Грізному, Великому Київському Князеві, головному ініціаторові проти половецької кампанії 1184-го року. Ця знаменна

1. М. Грушевський, Історія України-Руси, ст. 76.

2. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 30.

перемога русичів над половцями найшла своє вірне й світле відзеркалення в "Слові о полку Ігореві": "Своими сильними плъкы и харалужными мечи наступи на землю Половецкую, при-топта хльми и яругы, взмути рькы и озеры, иссуши потокры и болота, а поганого Кобяка изъ луку моря, отъ желъзныхъ великыхъ плъковъ половецкыхъ яко вихрь выторже:"¹.

З текстом "Слова о полку Ігореві": "ту пирь докончаша храбрии русичи: сваты попоиша, а сами полегоша за землю Рускую"² зв'язуємо другу визначну постать половецького світу, хана Кончака. Кончак, який часто наводив своїх половців на Русь, був і справді сватом Ігоря, якого син Володимир ще в час, коли Кончак був союзником Ігоря у війні з Рюриком, був заручений з Кончаківною. У полоні Володимир одружився з дочкою хана Кончака. При цій нагоді треба згадати, що це не був одинокий випадок подружжя. Олег "Гориславич" був одружений з дочкою хана Асапуна, Святополк був зятем хана Тугорхана, Юрій Долгорукий одружився з дочкою хана Аепи, Святослав Ольгович, батько Ігоря, мав теж жінку половецьку, унучку другого хана Аепи, Андрій Добрий, син Мономаха, був зятем хана Тугорхана; Рюрика Ростиславича жінка була дочкою хана Беглюка, а унучка Кончака вийшла заміж за Ярослава Всеволодовича. Маючи на увазі об'єднання усіх князів для оборони Русі, автор "Слова о полку Ігореві" з огірченням називає ворогів Русі-половців-"сватами". Діалог Кончака з Кзюк

1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 28.

2. Ібідем, ст. 27.

відносно судьби Ігорєвого сина Володимира: "Мльвить Гзакъ Кончакови: "Аже соколь къ гнБзду летить, аовблича рострБляевБ своими злачеными стрБлами". - Рече Кончакъ ко ГзБ: "Аже соколь къ гнБзду летить, а вБ соколца опутаевБ красною дБвицею"¹ відповідає записові Іпатєького літопису. Так у "Слові о полку Ігорєві", які в літописі оба хани не погоджуються в своїх планах, хоча теми їхнього спору є різні. Літописець ось так занотовує їхній спір: "Молвляшеть бо Кончакъ: "Пойдем на Киевьскую сторону, где суть избита братья наша, и великий князь нашъ Боняк"; а Кза молвляшеть: "Пойдемъ на Семь, где ся остале жены и дети, готов нам полон собран, емлем же городы без опасы";².

Автор "Слова о полку Ігорєві" згадує кочовиків, що осіли на руських теренах. Про їхню відданість руським князям і їхню боєвдатність читаємо: "А уже не вижду власти сильного и богатого и многоволя брата моего Ярослава съ черниговьскими былями, съ могуты, и съ татраны, и съ шельбиры, и съ топчакы и съ реугы, и съ олбБры: тїи бо бес щитовъ съ засапожники кликомъ плькы побБждавть, ..."³. Теж багаті реалії у "Слові о полку Ігорєві" /здобич після першого дня битви, /, які відносяться до половецького побуту, вказують на жвавї культурні зносини Київської Русі зі Сходом. Цей орієнтальний кольорит бачимо не тільки в історичній тематиці, але передусім у лексиці, семантиці й поетичній побудові твору.

1. С.Гординський, Слово о полку Ігорєві, ст.30.
2. Д.С.Лихачев, Историчесий кругозор автора "Слова о полку Ігорєве", ст.37.
3. С.Гординський, Слово о полку Ігорєві, ст.28.

Починаючи лексичними поясненнями, звернемо увагу на ті слова, які можемо сьогодні пояснити археологічною документацією. Таке слово, як "поскепаны", що має відношення до аварського шелому, стане для читача тоді зрозуміле, коли візьмемо до уваги, що й половецькі шеломи були зроблені з деревляних лубків, пов'язаних залізними дротами, що сходились угорі й були закріплені металевим кругом.¹

Більшу групу становлять слова, запозичені з орієнтальних мов. Ітак назва ріки "Каяли" відповідає турецькому слову "каяли"-скалиста. В.Ф.Ржигга зачисляє цю назву до орієнталізмів літературної мови Київської Русі².

Широка дискусія розвинулася відносно другого слова східного походження, а саме: "болван". Воно, як доказує Ржигга, відоме в загально слов'янській лексиці в значенні: стовп, ідол. Слово "болван" знає в руських пам'ятках: Збірник Святослава: "Жена же его былванъ был сланъ"³; в Лаврентівському літописному списку під роком 1246-им читаємо: "Посла Батый к Михаилу князю, веля ему поклонитися огневъ и болваномъ их"⁴. Ржигга поділяє погляд Ф.Е.Корша⁵, який виводить слово "болван" з перської мови від слова "пеглеван" в значенні борець, герой. У до-розі культурних впливів воно уподібнилося до казахського слова "палван", а на Русі воно стало вимовлятися "болван".

-
1. В.Ф.Ржигга, Восток в "Слове о полку Игореве", ст.170.
 2. Ібідем, ст.171?
 3. Ібідем, ст.172.
 4. Ібідем, ст.172.
 5. Ібідем, ст.173.

Деякі слова, що їх зачисляємо до орієнталізмів в лексиці Київської Русі, збереглись у нашій мові аж до сьогодні; одні-жемчуг- у старому значенні, інші-хоругов- у зміненому значенні, а другі знову зникли. Однак в час Золотої Доби Київської Русі усі вони належали до літературної мови й мали навіть широке примінення. Щодо слова "жемчуг", то філологі-орієнталісти згодні, що воно запозичене з мови турецької й відповідає "інґжу" - новокитайське: "чжу"- дорогоцінність, -ий. У XII-му столітті слово "жемчуг" мало широке примінення у літературній мові, воно часто виступає в літописах і у творах Кирила Турівського.¹ "Каган" - слово це вже відоме на Русі в XI-му столітті. Його вживається у "Повіті Временних Літ" під роком 965-им як назву для хазарського князя. Митрополит Іларіон називає князя Володимира каганом. Це слово запозичене від хазарів, воно теж відоме і в монгольській мові й найстарша його документація походить з VII-го століття.² "Кошей"³-слуга, невільник- слово турецького походження. Турецьке "кошчы" знову виводиться від слова "кош", яке означає "кочову валку"; перше значення слова "кошчы" відноситься до того, що належить до "кочевої групи", іншими словами "обозний", або той, що таборового воза й запрягову силу. деглялає. Русичі, називали бісурне-цям "кошеями", вживаючи їх до допоміжної служби. У поясненні цього слова В.Ф.Ржигга зазначає, що "кошеями" називали на Русі тих княжих кочовиків, що вступали у шлюбні зв'язки з руськими

1. В.Ф.Ржигга, Восток в "Слове о полку Игореве", ст.174.

2. Ібідем, ст.174.

3. Ібідем, ст.174.

княжими родами; вони то немов княжі васали-підрядні союзники. І якраз у цьому розумінні воно вживається у "Слові о полку Ігореві", де "поганим кошем" називається Кончака¹. Примінення того епітету до Кончака знаходить дуже добрий коментар у студії Добенського², де висвітлено історичний факт про те, що Ігор Святославич у році 1171-му завойовував Коб'яка й Кончака й що оба хани були в Ігоря "на службі". І звідси автор "Слова о полку Ігореві" називає Кончака "кошем" як того, що зрадив свого князя зверхника. Широко розповсюджене слово "хоруговь" належить теж до тих слів, що прийшли зі східного словаря, а згодом засвоїли собі право горожанства у літературній мові Київської Русі. Прототипом його є монгольське слово "оронго", яке відповідає поняттю стягу. Крім тексту "Слова о полку Ігореві" його часто вживається у багатьох книжних пам'ятках: у біблійному перекладі - "Хоруговь плька Идина", в Іпатському літописі під роком 6737-им: "Аще руская хоруговь станеть на забролехь, то кому честь учиниши"³. У протиставленні до вище згаданих слів /жемчуг, кошей, хоругов/ слово "чага" належить до дуже рідких орієнталізмів літературної мови Київської Русі. Воно вживається тільки раз в Іпатському літописі в значенні невільниці: "Толико взята полонна множество, яко вже всимь руским воемь наполнитися до изобилья и колодники, и чагами, и детми ихъ, и челядью, и скоты, и конми"⁴. Таке його значення і в "Слові":

-
1. С. Гординський, Слово о полку Ігореві, ст. 28.
 2. В. Ф. Ржига, Восток в "Слове о полку Ігореві", ст. 174.
 3. Ібідем, ст. 175.
 4. Ібідем, ст. 175.

"Аже бы ты биль, то была бы чага по ногатБ, а кошей по ре-занБ"¹. Слово "чага" має свій відповідник в деяких діалектах турецької мови у слові, що означає ціпля, дитя. У "Слові о полку Ігореві" "чага" підходить під це пояснення й означає молоду дівчину.

Особливого пояснення вимагають такі орієнталізми, як: "япончица", "орьтъма", "шерешир", "харалуг", що згадані в "Слові о полку Ігореві". Ржигга згідний з поглядом Мелвйоранського, що слово "япончица" споріднене з "епанча" та що оба слова виводяться від турецького "япуча"². Відносно слова "орьтъма" ряд науковців згідні, що воно походження турецького/ортук/, а його значення відповідає поняттю: покривка, покривало, шерстяні покривала, яких кочовики вживали у час походів³. Прототипом слова "шерешир" є, як наводить Ржигга⁴, перське слово "тір-і-чарх". Це слово є зложене й означає: стріла-черха. Черха - це рід катапульти, яка викидала металеві стріли, що в менті свого вилету, підсилювані якимось запальним середником, становили грізну зброю. Для точнішого пояснення слова "шерешир" треба використати історичну документацію, що її находимо в Іпатському літописі під роком 1184-им⁵. Літописець розказує, що Кончак мав на службі якого - то "бесурмена", що вмів стріляти т.зв. живим вогнем з катапульти. Дальший розказ літописця вказує на історичні обставини, що спонукали автора "Слова о полку Ігореві" вжити

1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.28.

2. В.Ф.Ржигга, Восток в "Слове о полку Ігореве", ст.176.

3. Ібідем, ст.176.

4. Ібідем, ст.177.

5. Ібідем, ст.177.

слова "шерешир", а саме: Володимир Глібович у час одної воєнної стежі піймав того "бесурмена" з шереширом: "оного бесурмена яша, у него же б'яшетъ живый огонь, то и того ко Святославу приведоша со устроеным"¹. Пояснення слова "харалуг" є до сьогодні сумнівне. Є кілька теорій щодо його походження. Мельйоранський і Корш виводять його від турецького слова "кара"-чорний². Одначе археологи не погоджувались з таким поясненням, відмічючи, що у той час турки не послуговувалися мечами, а шаблями. Мовознавці теж сумніваються щодо переходу к на х на руському ґрунті. В.Ф.Ржиг'а шукає етимологічних можливостей у мові узбеків; слово "хараба", що має арабський корінь, означає руїну, а додавши до нього суфікс "-лиг", маємо новий словотвір "хараблиг" — загибіль, або такий, що приносить загибіль, знищення.³

До рідких, але дуже характерних орієнталізмів треба зарахувати явище т.зв.поетичної образотворчости: "Встала обида вь силахъ Дажьбожа внука, вступила девою на землю Трояню, всплескала лебединьми крылы на синемь море у Дону..."⁴. Майже всі дотеперішні коментарі під словом "дева обида" розуміють наскрізь мітичний образ русалки. Одначе найновіші мовознавчі студії орієнтальних мов переконливо доказують, що слова "діва" вживається дуже часто у переносному значенні для висказання чогось зовсім нового, досі невідомого. У такому розумінні пояснює Ржиг'а "дева" в "Слові о полку Ігореві", а саме, що обида "вступила девою", т.зн. вперше, як образ першої появи.

1. В.Ф.Ржиг'а, Восток в "Слове о полку Ігореве", ст.177.

2. Ібідем, ст.179.

3. Ібідем, ст.183.

4. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.

В.Ф.Ржигга, наводячи порівняння "Слова о полку Ігореві" з епосом монголо-ойратским, знаходить ще друге місце в тексті "Слова", що підходить під поняття поетичної образотворчості: опис побіди Святослава Київського: "...наступи на землю Половецкую, притопта хльми и яругы, взмути рькы и озера, иссуши потоки и болота, ..." ¹ знаходить собі подібний у поемах монголо-ойратських: "затем разбил ты горы царя восьми драконов, иссушил его воды, перебил его людей" ². Третій поетичний образ, який можна зв'язати з орієнтальною семантикою, це т.зв. форми поетичного вислову, усипляти чи то прибуджувати "лож, коварство тощо". У перській мові знаходимо на це приклади: "смуга спить", "усплять смугу". У "Слові о полку Ігореві" читаємо: "Тїи бо два храбрая Святъславича, Игорьъ и Всеволодь, уже лжу убудиста, которую то бяше успиль отецъ ихъ Святъславъ грозный великый Київскый:" ³.

Історична роля половців у чорноморських степах і на територіях Візантії зводиться до їхньої сильної експансії, підсиленої справною військовою організацією й дипломатичною грою їхніх ханів, втручаючи у внутрішні справи чужих пануючих династій/Русь - супружі зв'язки, союзи з Ольговичами, коаліція з руськими князями проти монголів; Візантія - союзниками проти печенігів; Болгарія - половецька пануюча династія Тертеровська й Сісмановська. / І ця їхня готовість, втручати у внутрішні справи своїх сусідів, воювати й кочувати по усіх усюдах Чорноморського Низу, Бессарабії, Македонії і Болгарії, спричинювала

-
1. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.
 2. В.Ф.Ржигга, Восток в "Слове о полку Ігореві", ст.184.
 3. С.Гординський, Слово о полку Ігореві, ст.27.

пожвавлену виміну обобічних впливів. І так довголітнє сусідство половецької орди залишило глибокі сліди у житті Київської Русі, як на відтинку матеріяльної культури, так і теж у лексичі, семантиці, поетичній образотворчості й кольориті, що так вірно зображені в "Слові о полку Ігореві".

"Слово о полку Ігореві" - це пам'ятка староукраїнської літератури світового значення. Майже в усіх мовах культурного світу появляються чисельні праці відносно глибшого вивчення цього високомистецького й наскрізь оригінального твору Київської Русі XII-го століття. Більшість праць дослідників "Слова о полку Ігореві" заторкає багато проблем, що в'яжуться посередньо чи безпосередньо з культурно-історичним тлом твору. Передусім праці українських учених - Максимовича, Потебні, Житецького, Петрушевича, Перетца, що заторкали питання культурно-історичного тла "Слова о полку Ігореві", здобули велику популярність, бо внесли багато цінного нового матеріалу. Теж і сьогодні проблема культурно-історичного тла твору набирає особливого значення з огляду на появлені розвії таких ділянок наук, як мовознавство, археологія, палеографія, інтерпретація історичних і літературних пам'яток Київської Русі. Тому-то навітлення культурно-історичного тла "Слова о полку Ігореві" є й сьогодні вдячною студією, зокрема коли зацікавлення наукового світу нашим твором що-раз збільшується.

Висока провідна ідея "Слова о полку Ігореві", його світський характер, особливості й різноманітності його поетичної й стилістичної форми, мовне й фразеологічне багатство тощо глибоким корінням в'яжуться з високо розвиненими пам'ятками письменства Київської Русі XII-го століття. "Слово о полку Ігореві" не могло бути одиноким твором дружинної поезії

Київської Русі XII-го століття, воно мало свої літературні відповідники й могло повстати тільки у процесі розвитку подібної літератури. Ця поема своїм змістом і формою, великою поетичною красою та сильним патріотичним настроєм кидає ясний промінь світла на багату й розвинену літературу Княжої Доби. "Слова о полку Ігореві" - це твір, в якому відбивається сильна традиція дружинної поезії, цілої літературної школи з виробленою технікою композиції, установленою поетичною манерою, незрівняного мовного й фразеологічного багатства. Сам автор говорить про "старі словеса" і про своїх попередників-поетів. Сильні натяки на існування попередньої поетичної літератури стародавніх поем знаходимо в творах Кирила Турівського й Галицько - Волинському літописі.

Публіцистичний стиль твору, часті елементи панегіризму й реторики, монологи, діалоги, мистецько виведені образи, рефлексії, спомини, ліричні інтермецца тощо доказують, що автор геніяльний поет-мистець, оратор, історик, а передусім знаток людської душі, що вмів промовити до нашого серця й настроїти свого читача на високі патріотичні ідеї. Автор завдячує своєю великою ерудицією й мистецьку вправністю тому невмирущому джерелу, яким була духовна культура Київської Русі. І справді, спроба полати синтезу культурного тла "Слова о полку Ігореві" доказує, що культура Київської Русі йшла у парі з високими культурами других народів, а навіть у багатьох випадках випереджувала їх. Київ зі своєю св.Софією та Печерським монастирем

був великим культурним огнищем усієї Русь, де вчилися й ковали свої таланти такі постаті літературного світу як Іларіон, Кирило Турівський, Клим Смолятич та ряд літописців.

З цього кружка високо вчених людей, незрівняних мистців слова, патріотів мусів походити нам незнаний, але мабуть найбільш талановитий поет, автор "Слова о полку Ігореві".

Висока провідна думка твору вповні відповідає тому державно-суспільному становищу, яке займала Київська Русь на слов'янському сході. Строгий осуд княжих незгод, жаль за страченою єдністю Київського княжого престоло, слово тривоги перед приходом степових орд на руську землю, то знову піетизм автора до князів, що воюють з "поганими", його глибокий патріотизм і прив'язання до всего, що рідне, усі ці ідейні первні виступають в інших літературних творах Київської Русь: "Не прелай насъ въ руки чуждіихъ" - так закінчує Іларіон свій твір "Слово о законѣ і благодати", теж у літописах часто лунає клич Мономаха: "не хочю я лиха, но добра хочю братья и Руский земли". Попри наглядні нещастя Русь автор вказує читачеві і ідеали йому сучасної суспільности.

Розповідна частина "Слова о полку Ігореві" держиться точно оповідання літописів. Дрібні відступлення від літописної точности, переставки в оповіданні подій, пропущення й часті натяки, не зовсім ясні або сумнівні подробиці дадуться пояснити артистичною ціллю автора: йому ж не йде про літописну точність і повноту, але про естетичне враження, він хоче мистецьким

засобами слів і образів з'єднати собі читача для своїх високих - патріотичних ідей. "Слово о полку Ігореві" своїм ліричним первнем, своєю поетичною оригінальністю відрізняється від літописних поетичних оповідань, тільки деякі місця Галицько - Волинського літопису своїм мовним багатством, поетичним стилем і схожістю тематики дуже близько стоять до нього.

Автор "Слова о полку Ігореві" не обмежується зображенням самого походу сіверських князів, а дає його передісторію, щоб показати, якто половецька загроза повстала через внутрішні незгоди князів. Деякі князі почали закликувати на допомогу собі половців, які й без цього частими наїздами винищували руські землі.

Загальний висновок студії культурно - історичного тла "Слова о полку Ігореві" такий, що цей твір нашого минулого є прекрасним, зрілим овочем культури й державно - суспільної структури Київської Русі XII-го століття. Описуючи історичний похід Ігоря Святославича на половців, талановитий поет часто здіймається на вершки людської думки, з яких можна оглядатися далеко поза себе й передбачувати майбутнє. Вживаючи безліч своєрідних поетичних засобів, прямих звернень, порівнянь, елементів реторики, включаючи в дію багатство народних первнів, впроваджуючи світ природи, запозичуючи навіть деякі лексикальні й семантичні особливості орієнтального світу, автор "Слова о полку Ігореві" залишив нам величавий, старо-український поетичний

твір, який можна словами Богдана Лепкого порівняти до "старинного мозаїкового образу, в яким бракує деяких пластинок, або вони є, лиш хтось їх поодбивав. Та це лиш частинно, бо як глянути на цілість, то вона ясна. То знов нагадає нам "Слово о полку Ігореві" старинний дуб у забутому гаю. Які ж то вітри-впливи не летіли до нього і з Греції, й із Скандинавії, і з Ірану, які то птиці не сідали на його галузі! Але соки тягнув він з рідної землі, з тих нив, які орав наш предок, і з могил, які начиняв він своїм благородним трупом, обороняючи батьківщину. Хто любить і розуміє голос давнини, хай сяде в тіні того дерева мисли, хай наставить вуха й відчинить серце, а може вчусь, як генген, далеко шумить степова трава, як у грізну, чорну ніч невідомими дорогами сунуться в сталь закуті Ігореві війська. Як лисиці брешуть на їх щити, як бог темряви Див злітає з верху дерева на землю і як хоробрий князь Ігор кличе: "Краще нам порубаними, ніж полоненими бути!".

"Крізь простори віків, крізь яруги недолі, крізь море сліз і крові, що розлилося з тої пори по наших ланах і степах, летить до нас цей великий, чистий й могутній голос".

Арциховский, А. Б., Введение в археологию, Издание МГУ, Москва, 1947, 218 ст.

Аркас, Микола, Історія України, "Полтава", Буенос-Айрес, 1947, 584 ст.

Білецький, Леонід, Історія Української Літератури, Накладом Українського Церковного Видавництва, Авґсбург, 1947, 328 ст.

Boswell, Bruce, "The Kipchak Turks", The Slavonic Review, June - 1927, 5-9 p.

Булаховский, Л. А., "Слово о полку Игореве" как памятник древнерусского языка, А. Н. СССР, Москва-Ленинград, 1950, 52 ст.

Холмський, І., Історія України, / /, Нью-Йорк, 1949, 360 ст.

Данилов, В. В., М. А. Максимович в работе над "Словом о полку Игореве", А. Н. СССР., Москва-Ленинград, 1950, 283 ст.

" " , В. В., Заметки к тексту "Слова о полку Игореве", А. Н. СССР, Москва-Ленинград, 1950, 208 ст.

Горлинський, С., Слово о полку Ігореві, "Київ", Філадельфія, 1950, 91 ст.

Howorth, Henry, Founding of the Mongol Empire by Genghis Khan, The National Alumni, /no place/, 1905, 120 p.

Греков, Б. Д., "Русь Времен "Слова о Полку Игореве" ", Слово о Полку-Игореве, Советский Писатель, / /, 1945, 14-26 ст.

Hrushevsky, M., A History of Ukraine, Yale University Press, New Haven, 1941, 630 p.

Грушевський, М., Історія України - Руси, Т-во ім. Шевченка, Львів, 1899, Том 1-2.

Еремин, І. П., "Слово о Полку Игореве" как памятник политического красноречия Киевской Руси, А. Н. СССР, Москва-Ленинград, 1950, 129 ст.

Jacobsson, Roman, "Vestiges of the Earliest Russian Vernacular", Slavic Word, Vol. 8, No. 4., Dec., 1952, 350-355 p.

Югов, А., Слово о Полку Игореве, "Советский Писатель", / /, 1945, 193 ст.

Коцовський, В., Історично - Літературні Замітки до "Слова о Полку Ігореві", Т-во ім. Шевченка, Львів, 1892, 42 ст.

- Кудряшов, К. В., "Слово о Полку Игореве" в историко - географическом освещении, Послитмузей, Москва, 1947, 94 ст.
- Кузьмина, В. Д., "Слово о Полку Игореве" как памятник мировой литературы, Послитмузей, Москва, 1947, 37 ст.
- Лапицкий, И. П., "Слово о Полку Игореве" в оценке А. С. Пушкина, А. Н. СССР, Москва-Ленинград, 1950, 282 ст.
- Лихачев, Д. С., Исторический кругозор автора "Слова о Полку Игореве", А. Н. СССР, Москва-Ленинград, 1950, 52 ст.
- Лихачев, Д. С., Русские Летописи, А. Н. СССР, Ленинград, 1947, 498 ст.
- " " " Д. С., Слово о Полку Игореве, А. Н. СССР, Москва-Ленинград, 1950, 162 ст.
- Лихачев, Д. С., Устные истоки художественной системы "Слова о Полку Игореве", А. Н. СССР, Москва-Ленинград, 1950, 92 ст.
- Mirchuk, I., Ukraine and its People, Ukrainian Free University Press, Munic, 1949, 280 p.
- Mouravieff, A. N., Conversion of Vladimir the Great, Introduction of Christianity into Russia, The National Alumni, /noplace/, 1905, 140 p.
- Огієнко, І., Слово про Ігорів Похід, "Наша Культура", Вінніпег, 1949, 200 ст.
- Партицький, О., Темні місця в "Слові о Полку Ігореві", Т-во ім. Шевченка, Львів, 1883, 110 ст.
- Повстенко, О., Фрески й Мозаїки св. Софії в Києві, "Українське Мистецтво", Мюнхен, 1947, 14 ст.
- Попов, П. Н., "Слово о Полку Игореве" в переводе Шевченка, Послитмузей, Москва-Ленинград, 1950, 409 ст.
- Pritsak, Omelian, "The Decline of the Empire of Oghuz Yabgu", The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in USA, Vol. 2, No. 2., Summer, 1952, 279-292 pp.
- Rudnyckyj, J. V., The Term and Name "Ukraine", U. K., Winnipeg, 1951, 131 p.
- Ржиг, В. Ф., Восток в "Слове о Полку Игореве", А. Н. СССР, Послитмузей, Москва-Ленинград, 1950, 189 ст.
- Schultz, Lothar, Russische Rechtsgeschichte, Verlag von Moritz Schauenburg, Schwarzwald, 1951, 218 p.

Шарлеман, Н.Б., "Дебр Киссаню - Дебр Киян", А.Н.СССР, Послитмузей, Москва-Ленинград, 1950, 211 ст.

Вайншенкер, П.Л., "Слово о Полку Игореве" в Музее истории древнерусской литературы, А.Н.СССР, Послитмузей, Москва, 1950, 189 ст.

Владимиров, П.В., Литература Слова о Полку Игореве со времени его открытия, /1795 - 1894/, /, /, /, /, 135 ст.

Зимин, А.А., Памятники Права Киевского Государства, Г.І.И.Л., Москва, 1952, 287 ст.

THE CULTURAL AND HISTORICAL BACKGROUND
OF THE TALE OF PRINCE IHOR'S CAMPAIGN

96

RESUME

INTRODUCTION

The present thesis deals with the cultural and historical background of the Tale of Prince Ihor's Campaign, a heroic poem of the Kievan Realm of the XII-th century. The great amount of problems touched by the epic caused the appearance of numerous research works which are still not exhausted. The increased trend, to stress the literary side of the epic, its origin and originality makes it necessary to give the reader a brief outline of research-results dealing with the above mentioned topic.

At the very beginning of the consolidating of the Slavic tribes in Eastern Europe the Kiev State was the first flourishing one. This Kievan State, brought into being by Norseth vikings from Scandinavia, soon achieved a high degree of culture and prosperity, keeping close dynastic, trade and especially cultural relations with Constantinople, the capital city of the Eastern Roman Empire. But, at the same time the Kievan State was subjected to invasion by diverse Asiatic tribes and races and thus became, for more than two centuries, the strong barrier against the eastern nomads on the front of the Christian crusade. Nevertheless, in the thirteenth century

the Tatar invasion, with all ruthlessness of onslaught, paralyzed further political and cultural development of the Kievan State. During those troubled times, many of the cultural achievements of the Kievan period, especially literary works perished, only a few of them were preserved in remote northern monasteries. And such was the fate of the Tale of Prince Ihor's Campaign, a heroic epic of the twelfth century, which soon, having been discovered by accident, proved an outstanding masterpiece, not only of Old-Ukrainian but of world literature. The Russian bibliophile, Count Mussin-Pushkin, published in Moscow in 1800 a copy of the epic with a Russian translation attached to it. Unfortunately, the manuscript was destroyed in 1812 in the burning of Moscow and the loss of it has encouraged sceptics in their denial of its authenticity, as it was impossible to consult the manuscript in the study of many distorted and controversial passages of the epic. However, as the literary interest in the Tale grew stronger, the Ukrainian and Russian scholars were the first who must be credited with extensive scholarly works dealing with many problems involved in the epic. Maksymovych especially, in his life-long studies, proved the connections of the epic with the earliest Ukrainian folk-poetry. Others (Zhytecky, Drahomanov, Smal-Stocky, Kolessa) brought to light a number of other literary works which show unmistakable traces of the influence of this great epic. Finally, it has also been shown, that

the poem is related to some literary works of the same period, especially to the Galician-Volhynian Chronicle as to language and style.

The advanced studies of Ukrainian and Russian scholars resulted in the increased interest among scholars of Poland, Bohemia, Germany, Italy, Sweden and recently England and Canada. Although the epic originated on the Ukrainian soil, all feel equally the charm of this masterpiece of the imaginative literature of the past with all its poetic value, the universality of its ideas and richness of its language. Owing to the position and the significance of Kiev of that period, the epic reflects many influences of the East and West, the North and the South. Finally, the very precise description of Ihor's Campaign against the Polovtzi contained in the Chronicles, as well as a very deep political idea of, the epic were the first stimuli to start researches of the cultural and historical backgrounds of the Tale of Prince Ihor's Campaign, as reflected in the light of the newest historical studies, newest archeological findings, advanced linguistic studies of Slavonic and Cumanian languages as well.

THE CULTURAL AND HISTORICAL BACKGROUND
OF THE TALE OF PRINCE IHOR'S CAMPAIGN

99

CHAPTER I

The first chapter, as the introductory one, deals with the epic as a masterpiece of world literature. A survey of the literature gives broad synthesis-study to the above mentioned problem and serves as a guide to the text of the epic. It calls for a broader and new interpretation of cultural achievements in view of historical events of the period in which the epic originated. To that synthesis-study by previous authors, I tried to add new results of studies in the field of archeology, architecture, linguistics and literary activities of the Kievan Realm during the XI-th and XII-th centuries. The historical aspect is considerably broadened by comments which appear in the Chronicles of Old Rus. Finally, the historical importance and the cultural influence of the Cumans on the pattern of cultural and historical life of the Kievan Realm is anew research result in the field of cultural and historical background of the epic.

As a result of a new study of cultural and historical events of the period in which the epic originated, the first chapter proves that the Tale of Prince Ihor's Campaign must have been prompted by important historical factors and the existence of a very high cultural level. Thus, the first chapter preconditions the continuation of further chapters which deal with the cultural and historical events of the

XI-th and XII-th centuries of the Kievan Realm.

CHAPTER II

The second chapter is devoted to a thorough study of the cultural upheaval of the Kievan Realm of the XI-th and XII-th centuries; special consideration is given to the central position of the capital of Kiev, as reflected in the epic. Kiev was the city where many cultural influences from the East and West, the North and the South met and were assimilated. Attention is drawn to the church and monastic influences on the cultural pattern of that period as Christianity played a very important role with the population of the Kievan Realm. The rulers of the Kievan State became defenders and champions of the Church, and the building of a church or of a monastery was a marked central event in the reign of each of the princes of Kiev. Thus most of the cultural life of the Kievan Realm centered around the churches and monasteries. Of great importance was specially the Pechersk monastery, monastery of the caves, which became a famous seat of faith and learning. In view of a such a high cultural level of the country the literary activity flourished and the princes, poets and singers possessed a broad knowledge of foreign literature. The evaluation of some of the literary works indicates to highly developed literary devices and proves that in Kiev there must have existed

a literary school. The epic, owing to its political qualities, magnificent diction and rich imagery, occupies ^a unique place in the interpretation of the cultural life of the Kievan Realm.

CHAPTER III

As the epic, apart from its purely poetic value, has also a profound political significance, contains idealism and patriotism, stressing the necessity to maintain authority of senior princes, it necessitates also the presentation of historical events of the Kievan Realm of the XI-th and XII-th centuries. It was particularly the rivalry and the long struggle for the senior throne of Kiev between the descendants of Prince Volodymyr Monomach and those of Prince Oleh of Chernihiv that destroyed the unity and brought about the decline of the Kievan Realm. Oleh, incidentally, was the first prince to seek an alliance with the Cumans. These historical events became the leading motive ^{for} of the author of the epic who appealed for unity, rallying around the throne of Kiev in order to reduce the growing menace of the Asiatic invaders. Particular attention has been shown to the description of the campaign.

CHAPTER IV

Recent archeological findings, advanced linguistic studies and increased interest in a broader interpretation of historical events concerning the Turkic tribes (Cumans) made it imperative to seek cultural and historical connections between the Polovtsians (Cumans) and the Kievan Realm.

Polovtsians appeared for the first time on the territory of Old Rus in 1055. They attacked the lands of the Kievan State and in order to check this menace, the Kievan princes became involved in many military campaigns, of which that of Prince Ihor was one. During the long period of continuous wars, cultural exchanges affecting both partners were a common feature of that period. This is backed by the passages in the epic itself.

CONCLUSION

The summary of the first chapter proves that the epic is a masterpiece and belongs to world literature and, owing to its originality is bound to the past of the Old Rus. Therefore, the cultural and historical aspects were the main problems of the study. The second chapter, dealing with cultural achievements, proves that Kiev was a leading cultural centre for the whole Slavic world. In view of such a position of Kiev, literary activity was very fertile. Highly developed literary art and historical events combined with folk poetry

RESUME

resulted in the production of many literary works, the epic (The Tale of Prince Ihor's Campaign) being one of it. Historical events which form the subject of the epic are of particular political significance and are masterfully dealt with.

Summarising what has been said: the epic like a big tree is deeply rooted in the past of Old Rus and, as a literary masterpiece, mirrors the soul of the nation in all its majesty and its tragedy.